พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

บทนำสู่ พุทธธรรม

ชีวิตงาม สังคมดี
ธรรมชาติเป็นรมณีย์

บทนำสู่ **พุทธธรรม**

ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์

พระพรหมคุณาภรณ์
(ป. อ. ปยุตฺโต)

ธรรมทานเพื่อการศึกษาธรรม

วิสาขบูชา ๒๕๕๙

บทนำสู่ พุทธธรรม: ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์

ISBN 978-616-7585-17-8

พิมพ์ครั้งแรกเริ่ม — ธรรมทานตามโอกาส *๒๔ เม.ย. ๒๕๕๙* ๓,๐๐๐ เล่ม
(พิมพ์เฉพาะฉบับขนาดใหญ่)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ — *วันวิสาขบูชา, ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๙* ๓๗,๕๐๐ เล่ม
(พิมพ์ครั้งแรกของฉบับขนาดเล็ก พร้อมกับการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของฉบับขนาดใหญ่)

– ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน ๕,๐๐๐ เล่ม
– มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ๒,๐๐๐ เล่ม
– ครอบครัวรัตนาภรณ์ พิมพ์เป็นธรรมทาน เพื่ออุทิศกุศลแก่
นายวิรัติ รัตนาภรณ์ (ถึงแก่กรรม ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙) ๕๐๐ เล่ม
– คณะโยมศรัทธา ๓๐,๐๐๐ เล่ม
- มูลนิธิชาติภูมิสถาน ป. อ. ปยุตฺโต
- มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
- มูลนิธิบรรจงสนิท-สหปฏิบัติฯ
- มงคลวารคล้ายวันเกิด คุณวิเชียร แซ่ฉั่ว (๑๑ มิถุนายน)
- คุณแม่ม่วยเกียว แซ่กี้ อายุครบ ๑๐๐ ปี (๑๙ มิถุนายน)
- คุณถาวร คุณอารมณ์ เฉิดพันธุ์ พร้อมลูกหลาน

ดำเนินการผลิต

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด
๒๓ ซอย ๖ หมู่บ้านสวนหลวงแหลมทอง ๒ ถ.พัฒนาการ ซอย ๒๘
เขตสวนหลวง กรุงเทพฯ ๑๐๒๕๐ โทร. ๐ ๒๗๕๐ ๗๗๓๒
โทรสาร ๐ ๒๗๕๐ ๗๖๓๒ e-mail: petandhome@gmail.com

บันทึกนำ
ในการพิมพ์เล่มขนาดเล็ก ครั้งที่ ๑

ได้บอกในการพิมพ์ครั้งแรกเริ่มว่า *บทนำสู่ พุทธธรรม: ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์* นี้ ซึ่งเกิดขึ้นโดยไม่คิดหมาย ถือได้ว่าเป็นคำสรุปหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา สามารถใช้พ่วงกับหนังสือ ***พุทธธรรม*** โดยเป็นคล้ายบทนำ หรือสรุปความแนวหนึ่ง

การพิมพ์ครั้งแรกนั้นเป็นงานเร่งด่วน บัดนี้เห็นควรพิมพ์ครั้งใหม่ให้มีหนังสือพร้อมไว้

เนื่องจากหลายท่านประสงค์ให้เล่มหนังสือมีขนาดเล็กลง (แต่ตัวหนังสือก็เล็กลง) เพื่ออ่านได้ง่าย จับถือง่าย นำไปไหนๆ ได้สะดวก จึงได้จัดปรับทำเล่มหนังสือให้มีขนาดเล็กลงเป็นครึ่งหนึ่งของขนาดเดิม ส่วนขนาดเดิมก็ยังรักษาไว้เพื่อให้เข้าชุดกับ *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* ที่มีเป็นหลักอยู่แล้ว การพิมพ์ครั้งใหม่นี้จึงมีหนังสือ ๒ ขนาด คือ ขนาดเดิมพิมพ์ครั้งที่ ๒ และขนาดเล็กพิมพ์ครั้งที่ ๑

ในการนี้ ได้จัดตั้งบท ตั้งหัวข้อ เรียงลำดับบทตอนใหม่ และปรับความบางแห่งให้อ่านง่ายขึ้น พร้อมทั้งเพิ่มเติมสาระบางอย่างให้คลุมความสำคัญมากขึ้น

ขออนุโมทนาท่านที่ศึกษาและช่วยกันเผยแพร่ โดยหวังให้สัทธรรมแผ่ไพศาล เพื่อความไพบูลย์แห่งประโยชน์สุขของปวงประชา ตลอดกาลนาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๙

นิทานพจน์

(ในการพิมพ์ครั้งแรกเริ่ม)

หนังสือ *บทนำสู่ พุทธธรรม: ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์* นี้ เกิดขึ้นโดยไม่ได้คิดหมาย ไม่ได้ตั้งใจไว้เอง และมิใช่ทำตามคำขอของบุคคลใด เป็นกรณีไม่คาดหมายที่แทรกเข้ามา คือ มีคำถามเกี่ยวกับธรรมจากวงงานกิจการสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าจำเป็นต้องตอบ จึงได้เขียนตอบอธิบายไป แม้จะไม่ยาวนัก แต่ได้มาเห็นว่าคำตอบอธิบายนั้นเป็นคำสรุปหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา และถ้าเพิ่มเติมขยายความสักหน่อย ก็จะใช้เป็นหนังสือประกอบ หรือพ่วงกับหนังสือ ***พุทธธรรม*** ได้ โดยเป็นคล้ายบทนำ หรือสรุปความแนวหนึ่ง จึงได้จัดปรับเขียนเพิ่มเติมขึ้นเสร็จในเวลาเร่งด่วน

เนื้อความทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้ มีอยู่แล้วในหนังสือ ***พุทธธรรม*** *ฉบับปรับขยาย* แต่ผู้อ่านที่ยังใหม่ในการศึกษาธรรมบางท่านอาจบอกท่านองว่า การอ่าน ***พุทธธรรม*** *ฉบับปรับขยาย* นั้น เหมือนลงไปในทะเลใหญ่ มองไม่เห็นขอบฟ้า จับอะไรปะติดปะต่อไม่ไหว หรือไม่อาจจัดเรียงเรื่องราวให้เป็นรูปเป็นร่าง หนังสือ *บทนำสู่* ***พุทธธรรม*** เล่มนี้ อาจช่วยได้ ทั้งในแง่เป็นบทนำ ให้มองเห็นเค้าความอย่างน้อยด้านหนึ่ง ที่จะช่วยให้ศึกษาโดยเข้าใจและจับความง่ายขึ้น และในแง่เป็นบทสรุป โดยเฉพาะที่จะนำไปปฏิบัติในชีวิตและสังคมซึ่งมีโลกเป็นที่อาศัยและกำไว้ซึ่งโชคชะตา

อนึ่ง หลายท่านไม่ค่อยสบายกับความเป็นที่ลานตาทางวิชาการ ในหนังสือเล่มน้อยนี้ จึงได้ละเว้นการบอกอาคตสถานที่มาของข้อมูลเสียหลายแห่ง โดยให้มีแต่น้อยสักหน่อย

ในการพิมพ์ ได้อาศัยบัญชีนิตยภัตหลวง เป็นอันให้งานสำเร็จได้ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์ที่สืบมาตามราชประเพณี จึงถือหนังสือธรรมทานนี้ เป็นการถวายพระพรอนุโมทนาพระราชกุศล เช่นเดียวกับในครั้งจัดหาอุปกรณ์ในงานจัดทำหนังสือ ***พุทธธรรม*** *ฉบับปรับขยาย* ใน พ.ศ. ๒๕๕๕

บัดนี้ ในวาระลุปริโยสานแห่งงานธรรมทานครั้งนี้ ขอทุกท่านที่เกื้อหนุนในบุญการ จงเจริญด้วยความเกษมสันต์และสรรพกุศล ขอสัทธรรมจงรุ่งเรืองแผ่ไพศาล เพื่อความเจริญไพบูลย์แห่งประโยชน์สุขของปวงประชา ตลอดกาลยืนนาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๓ เมษายน ๒๕๕๙

สารบัญ

บันทึกนำ ในการพิมพ์ขนาดเล่มเล็ก ครั้งที่ ๑ *ก*
นิทานพจน์ ในการพิมพ์ครั้งแรกเริ่ม *ข*

บทนำสู่ **พุทธธรรม**: ชีวิตงาม สังคมดี ธรรมชาติเป็นรมณีย์ ๑

๑. ธรรมชาติแวดล้อมแต่ล้วนรมณีย์ **๑**

ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา ๑

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรมณีย์ คือมีน้ำอุดม ร่มรื่นด้วยพฤกษา ๔

อริยชนมีชีวิตมีสังคมที่ชื่นชมรมณีย์ ๗

วางระบบความสัมพันธ์พื้นฐาน
ให้ชีวิตและสังคมงอกงามขึ้นไปในธรรมชาติที่เป็นรมณีย์ ๑๐

๒. ทำบุญสร้างชุมชนให้อยู่กันดี **๑๓**

ในตำนาน ในประเพณี มีสาระที่ควรเข้าถึงและอนุรักษ์ไว้ให้ตรงให้ดี ๑๓

ชาวพุทธผู้นำ ทำบุญแรก คือทำถิ่นให้เป็นรมณีย์
บุญใหญ่อันสำคัญ คือช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี ๑๗

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบเนื่องจากหลักพระพุทธศาสนา
ควรเป็นเครื่องรักษาหลักพระพุทธศาสนา และรักษาประโยชน์ของสังคมไทย ๒๒

พระอวยธรรม ชาวบ้านอวยทาน สองชุมชนเชื่อมประสานกันด้วยธรรม
เมื่อคนมีธรรม ชีวิตก็งาม สังคมก็ดี ธรรมชาติที่รอบล้อมก็เป็นรมณีย์ ๒๕

๓. *พัฒนาคน จนกว่าเป็นภาวิต ๔* ๒๙

พัฒนาการทางกาย มิใช่ดูแค่ร่างกายเติบโตมีกำลังแข็งแรง
(๑. กายภาวนา) ๓๐

พัฒนาการทางสังคม แสดงออกมาที่ใช้กาย-วาจาในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์
(๒. ศีลภาวนา) ๓๓

พัฒนาการทางจิตใจ ดูได้ ๓ ด้าน สำคัญที่ใช้พัฒนาปัญญา
(๓. จิตตภาวนา) ๓๔

สมาธิสำคัญไฉน จึงเรียกชื่อเป็นตัวแทนของการพัฒนาจิตใจ ๔๐

ปัญญามา ปัญหาหาย ทุกข์มลาย มีสุขในอิสรภาพ
(๔. ปัญญาภาวนา) ๔๒

บุคคลที่พัฒนาจบครบ ๔ ภาวนา เป็นภาวิต ๔ ด้าน ๔๔

ผนวก: ๑. อาคตสถาน (หลักฐาน, ที่มา) ของ **ภาวนา ๔ – ภาวิต ๔** ๔๖

๒. ภาวนา - **พัฒนาการ** - Development ๔ ด้าน ๔๖

หน้าว่าง: รอรูปวาดจากนักเรียน "*รมณียํ วต ภูมิภาคํ*" (พฤกษา + ชลาศัย) ๔๘

๑

ธรรมชาติแวดล้อมแต่ล้วนรมณีย์

ถิ่นรมณีย์ คือที่ตั้งต้นของพระพุทธศาสนา

เรื่องราวตอนสำคัญในพุทธประวัติและประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่เป็นจุดตัดเข้าสู่การตั้งต้นของพระพุทธศาสนา คือเมื่อพระพุทธเจ้า (ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์) หลังเสด็จออกบรรพชา ได้ไปทรงศึกษาทดลองลัทธิของสำนักสำคัญๆ จบแล้วตัดสินพระทัยว่ามิใช่ทางที่จะให้ถึงจุดหมาย จึงทรงละเลิก หันมาดำเนินมรรคาของพระองค์เอง โดยเสด็จไปทรงหาภูมิสถานที่จะทรงปฏิบัติการค้นคว้าทดลอง

ณ จุดนี้ มีพุทธพจน์ที่ตรัสเล่าไว้เอง ซึ่งบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกถึง ๔ แห่ง (ใน ๔ พระสูตร คือ ปาสราสิสูตร, มหาสัจจกสูตร, โพธิราชกุมารสูตร และสคารวสูตร) มีความว่า ในที่สุดทรงพบที่อันเหมาะเช่นนั้น ที่***อุรุเวลา****เสนานิคม* ดังที่ตรัสในวาระนั้นว่า

> ภูมิสถานถิ่นนี้ เป็นที่รมณีย์หนอ (“รมณีโย วต ภูมิภาโค”) มีไพรสณฑ์ร่มรื่น น่าชื่นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใสเย็นชื่นใจ ชายฝั่งท่าน้ำก็ราบเรียบ ทั้งโคจรคามก็มีอยู่โดยรอบ เป็นสถานที่เหมาะจริงหนอที่จะบำเพ็ญเพียร สำหรับกุลบุตรผู้ต้องการทำความเพียร

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแล ได้นั่งลงแล้ว ณ ที่นั้น โดยตกลงใจว่า 'ที่นี่ละ เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียร'

ที่อุรุเวลา ณ ถิ่นอันเป็นรมณีย์นี้ ในที่สุด พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดตั้งต้นของพระพุทธศาสนา ดังความที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๔ *(วินย.๔/๑/๑)* ว่า

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ที่อุรุเวลา ณ โพธิรุกขมูล ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์เดียว ณ โพธิรุกขมูล เสวยวิมุตติสุข ตลอดสัปดาห์

คราวนั้น ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท ทั้งอนุโลม และปฏิโลม ว่า: เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี...

ตรงนี้เป็นเหตุการณ์จุดสำคัญที่จิตรกรนิยมวาดภาพพุทธประวัติ ที่พระพุทธเจ้าประทับในร่มโพธิพฤกษา ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันมีบรรยากาศเป็นรมณีย์ ในถิ่นนิคมอุรุเวลา หลังเสวยวิมุตติสุข ณ ที่นั้นแล้ว การประกาศพระพุทธศาสนาก็เริ่มต้น

ต่อมาไม่นาน เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปประกาศพระศาสนาที่เมืองราชคฤห์ นครหลวงของแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใส ได้ถวายราชอุทยานเวฬุวันให้เป็นที่ประทับของพระองค์ และเป็นที่อยู่อาศัยบำเพ็ญสมณธรรมของภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า "อนุชานามิ ภิกฺขเว **อารามํ**" (ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม, *วินย.๔/๖๓/๗๑*) พระสงฆ์จึงเริ่มมีวัดอยู่

คำว่า "วัด" ที่ทรงอนุญาตก็คือ "**อาราม**" ตรงกับคำว่าสวน (โดยทั่วไปมี *บุปผาราม* – สวนดอกไม้ กับ *ผลาราม* – สวนผลไม้) ซึ่งเป็นที่ "**รมณีย์**" (อาราม เป็นคำนาม รมณีย์ เป็นคุณศัพท์ มาจากรากศัพท์เดียวกัน) และในคราวนั้น เวฬุวันอุทยาน คือสวนไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงถวาย ก็ได้เป็นอาราม คือวัดแรกในพระพุทธศาสนา ดังที่เรียกว่า เวฬุวนาราม

ต่อจากนั้นก็มีผู้สร้างวัดถวาย หรือถวายวนะ เป็นอาราม คือเป็นวัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มากมาย ทุกวัดมีลักษณะสำคัญว่าเป็นรมณีย์ ที่สดชื่นรื่นรมย์ ("รมณีย์" เป็นคำที่ใช้บ่อยมาก เมื่อใช้ในบทร้อยกรอง กลายเป็นคำที่ยาว ไม่สะดวก ดังนั้นในคำร้อยกรอง จึงมักใช้ "รมฺม" แทน ลดจาก ๔ เหลือ ๒ พยางค์, รัมม ก็คือ รมย์ เท่ากับรมณีย์นั่นเอง)

พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้เอง เช่นในคราวที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายเชตวันเป็นอาราม ว่า "**วิหาเร การเย รมฺเม**" (*วินย.๗/๒๗๑/๑๒๑;* พึงสร้างที่พระอยู่อาศัย อันเป็นรมณีย์)

ที่จริงก็ถือกันมาแต่โบราณ จะว่าเป็นหลักก็ได้ว่า ต้องเลือกหา สรรค์สร้าง และจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เป็นรมณีย์ เช่นพวกฤาษี พวกดาบส อย่างพระเวสสันดร ก็สรรก็สร้างอาศรม และแม้แต่บรรณศาลา ซึ่งเป็นที่อาศัยง่ายๆ อยู่กับธรรมชาติ ให้เป็นรมยสถาน เป็นที่รมณีย์

ความเป็นที่รมณีย์นี้ขยายความหมายออกไป จนถึงขั้นเทวดา พระราชา มหาเศรษฐี ความเป็นรมณีย์ที่รื่นรมย์กลายเป็นว่า มีการตกแต่งด้วยวัตถุประดับประดาอลังการ แต่แม้ถึงจะเป็นวิมานที่มีวัตถุอลังการมากมาย ก็ต้องให้มีลักษณะสำคัญด้านธรรมชาติที่เป็นแกนของความเป็นรมณีย์

เกณฑ์ต่ำสุดของถิ่นรมณีย์ คือมีน้ำอุดม ร่มรื่นด้วยพฤกษา

ไม่ว่าจะอย่างไร ก็เป็นอันว่า ถิ่นที่อยู่อาศัยต้องให้มีคุณลักษณะสำคัญแห่งความเป็นรมณีย์ มีภาวะรมณีย์เป็นหลักเป็นฐานเป็นแกนไว้ โดยเฉพาะสำหรับวัดและพระสงฆ์ ด้านหนึ่ง ก็ต้องมีคุณลักษณะและองค์ประกอบในด้านของธรรมชาติ ตั้งอยู่เป็นหลัก เป็นแกน และยืนพื้น พร้อมกับว่าอีกด้านหนึ่งก็อยู่ในขอบเขตของพระวินัย

คุณลักษณะสำคัญของความเป็นรมณีย์ ที่ถือได้ว่าเป็นแกนยืนพื้น ซึ่งท่านพูดถึงก่อนอย่างอื่น อาจจะพูดว่าเป็นคุณสมบัติอย่างน้อย หรือเป็นเกณฑ์จำเป็นต่ำสุดของความเป็นรมณีย์ คือ ความพร้อมด้วยน้ำ และร่มเงา ("*ฉายา*-ร่มเงา + *อุทก*-น้ำ" คำของท่านว่า *ฉายูทกสมบัติ*)

อย่างที่อุรุเวลาเสนานิคม ที่พระพุทธเจ้าตกลงพระทัยใช้เป็นที่ทรงบำเพ็ญเพียร พระองค์ทรงบรรยายไว้เองว่า "มีไพรสณฑ์ร่มรื่น น่าชื่นบาน ทั้งมีแม่น้ำไหลผ่าน น้ำใส เย็นชื่นใจ" สถานรมณีย์ที่ท่านบรรยายไว้ มีความพรั่งพร้อมงดงามด้วยน้ำและร่มเงานี้ต่างกันไปหลากหลาย เช่นบางแห่งว่า "สระโบกขรณีมีน้ำใส น้ำมีรสอร่อย เย็นชื่น สะอาด สะท้อนแสงระยิบระยับตา มีท่าน้ำเรียบงาม น่าความรื่นรมย์ ดกดื่นด้วยรุกขชาตินานาชนิดแผ่คลุมให้ร่มเงา" แต่ไม่ว่าจะวิจิตรงดงามอย่างไร ก็คือมีน้ำอุดม มีร่มไม้ให้พักพิง

ต่อจากน้ำและร่มเงาต้นไม้ ที่เป็นหลักเป็นแกน ก็เพิ่มขึ้นไปอีก คือ *ภูมิภาคสมบัติ* ได้แก่ ทำเล พื้นที่ บริเวณ ผืนแผ่นดิน ที่สะอาด สดใส ไร้ขยะ ไม่รกรุงรัง เรียบร้อย ราบรื่น เดินง่าย ปลอดภัย สบายตา ควรทอดทัศนา น่าชื่นชม อย่างอุรุเวลาที่ว่ามีชายน้ำราบเรียบ

บางแห่งท่านบรรยายไว้ว่ามีหาดหรือผืนทรายแผ่ไปเป็นลานกว้างไกลเหมือนปูด้วยแผ่นเงินหรือลาดด้วยแผ่นทอง ข้อนี้ขยายโยงต่อไปถึงสายลม แสงแดด ท้องฟ้า รวมถึงว่า ยามราตรี มีดวงจันทร์กระจ่างฟ้า นภาแจ่มใส ไร้ธุลีและหมอกควัน ว่ามาถึงนี่แล้วก็ให้เป็นเรื่องของกวีที่จะเอื้อนบรรยายกันไป

ต่อจากนั้นอีก ก็ควรมี *คมนาคมนสมบัติ* เช่นว่า ไม่ใกล้เกินไป ไม่ไกลเกินไป เดินทางไปถึงได้สะดวก แล้วก็โยงต่อไปที่ *บุคคลสมบัติ* ปลอดคนร้าย มีคนดี มีคนที่พึ่งพาอาศัยได้ที่จะให้ความรู้ความเข้าใจ เฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับพระสงฆ์ก็ต้องเป็นที่สงบสงัด ไม่แออัด ไม่พลุกพล่านจอแจ ควรแก่การแสวงวิเวก

รวมความว่า พระพุทธศาสนาเน้นความสำคัญของถิ่น-ที่อาศัยมาก การสรรและสรรค์ถิ่น-ที่อาศัยให้เป็นรมณีย์ ที่สดชื่นรื่นรมย์ ชุบชูชีวิต ชื่นกายชูใจ เป็นหลักพื้นฐานรวมอยู่ในหลักการใหญ่ข้อแรกของระบบการพัฒนามนุษย์ คือในข้อ **กายภาวนา** (=*การพัฒนาผัสสทวารกาย* คือพัฒนาร่างกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งช่องทางรับรู้ติดต่อสื่อสารกับโลกหรือสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ระบบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส ด้วย *อินทรียสังวร* โดยรับรู้ติดต่อสื่อสารอย่างมีสติ ให้ได้ผลดี)

ถิ่นอาศัย ได้แก่ ที่อยู่ สถานที่ทำกิจกรรมการงาน ภาวะสิ่งแวดล้อม เป็นฐาน เป็นที่ตั้ง เป็นที่รองรับความเป็นอยู่ การพัฒนาชีวิต การเลี้ยงชีพ การประกอบกิจหน้าที่การงาน ตลอดจนการเสวยสุขผจญทุกข์ของมนุษย์ รวมทั้งการที่ชีวิตจะเริ่มต้นและสิ้นสุด คือเกิดจนถึงตาย

ถิ่นอาศัยเป็นจุดเชื่อมต่อโลกของมนุษย์ เข้ากับโลกของธรรมชาติที่รองรับโลกมนุษย์นั้น จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่มนุษย์จะต้องอนุรักษ์สภาพรมณีย์นี้ไว้

จะเห็นได้ในตำนานและในประวัติศาสตร์ แค่ขาดส่วนพื้นฐานหรือแกนของสภาพรมณีย์ ไม่มี "**ฉายูทก**" หรือ "**ฉาโยทก**" น้ำแล้งๆ ต้นไม้ล้มๆ ไม่นานนักเลย เหล่ามนุษย์ก็ต้องย้ายถิ่นฐาน ย้ายบ้านย้ายเมือง ดินแดนที่เคยรุ่งเรือง ก็กลายเป็นที่รกร้าง ถ้าหนักหนา ก็สูญสิ้นความเป็นรัฐเป็นชาติ แม้กระทั่งอารยธรรมก็ล่ม

ตัวมนุษย์เอง *ด้านที่เป็นบุคคล* ซึ่งเป็นส่วนของ*สังคม* แม้ได้ความสุขจากลาภ ยศ สรรเสริญ ความสนุกสนานบันเทิง ก็เป็นของห่อหุ้มอยู่เปลือกผิว เป็นของประกอบประดับได้ ไม่แท้จริงยั่งยืน ตัวมนุษย์นั้น *ด้านที่เป็นชีวิต* ซึ่งเป็นส่วนของ*ธรรมชาติ* เป็นที่ประจักษ์ เป็นที่พิสูจน์ความสุขที่จริงแท้อยู่ในตัว มนุษย์จึงต้องมีความสุขที่เป็นของชีวิต ซึ่งอยู่ในธรรมชาติและถึงกันกับธรรมชาติ ให้ความสุขของชีวิตที่ลึกเข้าไปถึงในจิตในใจจริงๆ นี้ มีอยู่เป็นพื้นเป็นแกน

ตามที่ว่านี้ ในขั้นพื้นฐาน จึงควรให้มนุษย์มีความสุขอยู่ที่ธรรมชาติในสภาพรมณีย์ โดยมีดิน ที่ปรากฏตัวของป่า ภูเขา ต้นไม้ เขียวขจี มีดอกหลากสี นานาพันธุ์ มีน้ำ ในแม่น้ำ และบรรดาชลาลัย ที่ใส สะอาด งดงาม ชื่นกายชื่นใจ และมีแสงแดด สายลม อากาศ ใต้ท้องฟ้าที่อำไพ

อริยชนมีชีวิตมีสังคมที่ชื่นชมรมณีย์

ท่านผู้ถึงธรรม ตั้งแต่พระพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันต์ เริ่มวิถีของท่านโดยมีสภาพรมณีย์เป็นถิ่นอาศัย เมื่อจบกิจในการบำเพ็ญเพียรแล้ว ก็มีความสุขประจำอยู่คู่ชีวิตทุกเมื่อทุกเวลา ตั้งแต่ในสภาพรมณีย์ที่มีเป็นพื้น และเพียงการอยู่การปรากฏตัวของท่านเองก็ทำให้ถิ่นที่แถบนั้นเป็นรมณีย์ไปด้วย

พระพุทธเจ้า ก่อนตรัสรู้ เมื่อทรงพบถิ่นรมณีย์ จึงอยู่ประทับเริ่มบำเพ็ญเพียรที่นั่น ดังได้เล่าแล้ว แม้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๓ เดือน เมื่อตรัสประทานโอกาสแก่พระอานนท์ที่จะอาราธนาให้ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป ก็ตรัสแต่เรื่องว่าที่นั้นๆ เป็นรมณีย์

"ดูกรอานนท์ นครราชคฤห์ ก็รมณีย์ เขาคิชฌกูฏ ก็รมณีย์...ถ้ำสัตตบรรณคูหา ก็รมณีย์...ตโปทาราม ก็รมณีย์...นครเวสาลี ก็รมณีย์... ฯลฯ ...ปาวาลเจดีย์ ก็รมณีย์..."

ในคราวจะเสด็จไปเยี่ยมพระญาติวงศ์ที่เมืองกบิลพัสดุ์ พระกาฬุทายีกล่าวคำร้อยกรองพรรณนาความงดงามของป่าเขาลำเนาไพรบนทางเสด็จถึง ๖๐ คาถา เช่นว่า

"ข้าแต่องค์พระวีระเจ้า หมู่ไม้ทั้งหลายมีดอกบานสะพรั่งน่ารื่นรมย์ใจ (มโนรม) ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตลบไปทั่วทิศโดยรอบ ทิ้งใบ รอผลิใหม่ เป็นกาลสมัยอันเหมาะที่จะเสด็จจากที่นี้ออกทรงดำเนิน..."

จบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงรับอาราธนาเสด็จ

พระอรหันต์ที่อยู่ป่าเขา ดังเช่นพระมหากัสสปะ เช้าออกไปบิณฑบาต ครั้นกลับมา เดินขึ้นเขา ก็ชื่นชมรมณีย์ทั้งบนทั้งข้างริมทางไปตลอด เช่นที่ท่านบันทึกคาถาของพระมหากัสสปะไว้ว่า

"ภาคพื้นภูผา เป็นที่ร่าเริงใจ มีต้นกุ่มมากมายเรียงรายเป็นทิวแถว มีเสียงช้างร้องก้องกังวาน เป็นรมยสถาน ถิ่นขุนเขาทำใจเราให้รื่นรมย์..."

ตั้งแต่พุทธกาลสืบมา ยามเดินทางไปมาหาสู่ เมื่อพระพบปะทักทายกัน จะกล่าวคำปฏิสันถาร ถามถึงความเป็นอยู่ ก็นิยมกล่าวถึงที่พักอาศัยว่าเป็นรมณีย์ จะต้อนรับ ก็บอกว่าที่นั่นเป็นรมณีย์ ดังในมหาโคสิงคสาลสูตร *(ม.มู.๑๒/๓๖๙/๓๙๗)* ที่พระสารีบุตรกล่าวธรรมปฏิสันถารแก่พระอานนท์ว่า

> ป่าสาละชื่อว่าโคสิงคะนี้ เป็นรมณีย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ต้นสาละผลิดอกบานสะพรั่งเต็มต้นทั่วทั้งป่า ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่ว ดุจดังกลิ่นทิพย์ก็ปานฉะนั้น ท่าน...เอย ป่าโคสิงคสาลวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร?...

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นาน วันหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งมคธ เดินตรวจงานในนครราชคฤห์ และโดยบังเอิญ ได้พบกับพระอานนท์ เมื่อสนทนาไถ่ถามกัน ตอนหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ถามว่า *(ม.อุ.๑๔/๑๑๕/๙๗)*

วัสสการ: เวลานี้ ท่านพระอานนท์พำนักอยู่ที่ไหน?

อานนท์: ดูกรพราหมณ์ เวลานี้ อาตมาอยู่ที่เวฬุวัน

วัสสการ: ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ก็เวฬุวัน ยังเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควรจะทำการส่วนตัวของคน เหมาะแก่การหลีกเร้นอยู่หรือ?

อานนท์: ดูกรพราหมณ์ แน่ละ เวฬุวัน จะเป็นรมณีย์ สงัดเสียง ไม่อึกทึก ไม่พลุกพล่าน เป็นที่ควรจะทำการส่วนตัวของคน เหมาะแก่การหลีกเร้นอยู่ ก็ด้วยมีผู้รักษาคุ้มครองเช่นท่าน.

มหาเวสสันดรชาดก ที่เราเรียกสั้นๆ ว่า "มหาชาติ" ซึ่งมี ๑๓ กัณฑ์ ยกเนื้อที่ ๒ กัณฑ์ให้เป็นคำพรรณนาความงดงามน่ารื่นรมย์ของป่าเขาลำเนาไพร คือ จุลพน และมหาพน

ในวินัยของพระสงฆ์ มีพุทธบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของพระที่จะดูแลรักษาที่อยู่อาศัยให้สะอาด เรียบร้อย งดงาม คือให้เป็นที่รมณีย์ เรียกว่าเสนาสนวัตร จึงเป็นธรรมดาที่ว่าในวัด พระซึ่งมีชีวิตใกล้ชิดธรรมชาติ อยู่กับหมู่ไม้ร่มไม้ จะต้องหมั่นกวาดใบไม้ที่ร่วงหล่น โดยถือสำคัญ จนกระทั่งเป็นธรรมเนียมในวัฒนธรรมประเพณีไทย ดังเห็นได้ในหนังสือสวดมนต์ ซึ่งระบุการ "**กวาดลานวัด**" ไว้ในรายการกิจวัตรของพระ (การดูแลรักษาความสะอาดในวัดกวาดบริเวณวัด ถือว่าเป็นการดูแลอุปัชฌาย์อาจารย์ไปด้วยในตัว)

หน้าที่หรือกิจของพระสงฆ์ที่ต้องดูแลรักษาความสะอาดเรียบร้อยร่มรื่นให้วัดเป็นที่รมณีย์ ตั้งแต่ปัดกูแผ้วกวาดลานวัดเป็นต้นไปนี้ น่าจะได้เป็นประเพณีปฏิบัติที่ชัดเจนจริงจังสืบกันมาอย่างยั่งยืนในประเพณีไทย จนทำให้ภาพวัดที่เป็นรมณีย์นั้นประทับตาประทับใจ และได้ประทับอยู่ในกวีนิพนธ์ตามกาลสมัย ดังเช่นใน *นิราศนรินทร์* ที่นรินทรธิเบศร์ เขียนโคลงชื่นชมบรรยากาศอันเป็นรมณีย์ของวัดวาอาราม ในยุคท้ายของกรุงศรีอยุธยา ต่อมายังรัตนโกสินทร์ ดังนี้ว่า

โบสถ์ระเบียงมรฑปพื้น ไพหาร
ธรรมาสน์ศาลาลาน พระแผ้ว
หอไตรระฆังขาน ภายค่ำ
ไขประทีปโคมแก้ว ก่ำฟ้าเฟือนจันทร์

วางระบบความสัมพันธ์พื้นฐาน
ให้ชีวิตและสังคมงอกงามขึ้นไปในธรรมชาติที่เป็นรมณีย์

ตามหลักการบวชเรียนที่ตรัสแสดงไว้ พอบวชเข้ามาเป็นภิกษุในพระธรรมวินัย พระก็ต้องรักษาวินัย ที่เรียกว่าปาติโมกข์ ซึ่งมี ๒๒๗ สิกขาบท (เรียกตามภาษาปากหรือภาษาชาวบ้านว่าศีล ๒๒๗)

นี่ก็คล้ายกับกฎระเบียบของชุมชนหรือองค์กร เช่น ใครเข้ารับราชการ เป็นข้าราชการ ก็ต้องรักษากฎระเบียบของราชการ แม้แต่เด็กเข้าโรงเรียน เป็นนักเรียน ก็มีกฎของโรงเรียน หรือระเบียบของนักเรียน การสังวรระวังดูแลปกครองตนให้อยู่ในปาติโมกข์นี้ ถือว่าเป็นศีลหลักของพระสงฆ์ เรียกว่า *ปาติโมกขสังวร*

เมื่อตรัสแสดง*ปาติโมกขสังวร* ที่เรียกกันว่ารักษาศีล จบแล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัส*อินทรียสังวร* ต่อ หรือจะว่าพ่วงกันไว้ก็ได้ โดยทรงใช้คำว่า "อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร" (มีทวารที่คุ้มครองหรือปกครองดูแลแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย, คำนี้พบในพระไตรปิฎกถึงราว ๔๕ แห่ง)

อินทรียสังวร "การสำรวมอินทรีย์" คือการดูแลปกครองตนให้รู้จักใช้อินทรีย์ ซึ่งทำหน้าที่รับรู้ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส อันเป็นประตูคือช่องทางติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลกแห่งสิ่งแวดล้อม ให้ใช้ช่องทางสื่อสารเหล่านั้นอย่างได้ผลดี ให้เกิดความเจริญงอกงามที่เป็นฐาน เป็นต้นทางของการพัฒนาชีวิตในด้านอื่นๆ ทั้งหมด

ย้ำว่า ตัวเราคือร่างกายนี้ เป็นที่ประชุมของ ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กายสัมผัส ซึ่งเป็นช่องทางรับรู้ติดต่อกับโลก จึงเรียกว่า "เบญจทวารกาย" หรือ "เบญจผัสสทวารกาย"

เราทำ*กายภาวนา* คือพัฒนาเบญจทวารกายนั้น ด้วย **อินทรียสังวร** คือฝึกให้รู้จักใช้อินทรีย์ ควบคุมปกครองนำพาตนเองในการใช้ ตา-ดู หู-ฟัง จมูก-สูดดมกลิ่น ลิ้น-ลิ้มชิมรส กาย-สัมผัสจับต้อง โดยไม่ติดอยู่แค่รู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ ที่ได้แค่เพลิดเพลินลุ่มหลงมัวเมา หรือขัดเคือง ขุ่นมัว ฟุ้งซ่านไป แต่ ดู เห็น ได้ยิน ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ได้เรียนรู้ ได้ปัญญา และเพิ่มพูนกุศลธรรม เช่น ให้เกิดความสดชื่น เบิกบาน ใจสงบ มีความสุข เกิดความรักอยากช่วยเหลือกัน เกิดฉันทะ ใฝ่รู้ใฝ่ทำ และคิดการสร้างสรรค์ทั้งหลาย

การปกครองอินทรีย์ได้ ช่วยให้รักษาวินัยในปาติโมกข์ได้ง่ายด้วย *กายภาวนา*จึงพ่วงไปกับ*ศีลภาวนา* หนุน*ศีลภาวนา* (ในชั้นอรรถกถา เรียกเป็นศีลไปทั้ง ๒ อย่าง คือ ปาติโมกขสังวรศีล และอินทรียสังวรศีล) เมื่อดูแลใช้ผัสสทวารได้ดี ก็เป็นต้นทางช่วยให้ดูแลการทำกรรมทางกายทวารและวจีทวารด้วย

เป็นอันว่า *อินทรียสังวร* คือการดูแลปกครองผัสสทวาร ที่เป็นกายภาวนานี้ สำคัญมาก คู่กันพ่วงกันมากับการพัฒนาศีล/ศีลภาวนา ดังที่ในเมืองไทยนี้ พูดถึงพระภิกษุกันคุ้นปากว่า "สำรวม-ไม่สำรวม" แสดงว่าอินทรียสังวรนี้ถือสำคัญกันมาจนเป็นประเพณี แต่ไปๆ มาๆ เหมือนจะเหลือแต่รูปแบบ มองแค่อาการภายนอก ไม่รู้ไม่เข้าใจความหมายและวิธีปฏิบัติที่แท้จริง จึงควรต้องฟื้นฟูขึ้นมา และไม่เฉพาะแก่พระเณรเท่านั้น แต่ควรปฏิบัติกันในการศึกษาและการพัฒนาคนทั่วทั้งหมด

อินทรีย์ คือผัสสทวารเหล่านี้ ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลกแห่งสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา

เราควรให้อินทรีย์เหล่านั้นได้สัมผัส เช่น เห็นรูป ได้ยินเสียงที่ดีงามเกื้อกูล ที่ช่วยโน้มน้อมใจไปในทางที่ดีงาม ในเชิงเร้ากุศล เช่น เห็น ได้ยินแล้ว สดชื่น รู้สึกสงบ สบายใจ อยากทำอะไรที่ดีๆ

ไม่ใช่จะให้ต้องคอยรับมือกับสิ่งเร้าที่เลือกไม่ได้อยู่ตลอดเวลา

โดยนัยนี้ ถ้าเรามีสิ่งแวดล้อมที่ดีอยู่แล้ว ก็จะช่วยให้กายภาวนาเดินหน้าไปได้ง่าย และช่วยหนุนให้ก้าวไปในการพัฒนาที่เป็นภาวนาข้ออื่นๆ ได้ดีขึ้นด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีคติในการเลือกหาและจัดสรรถิ่นที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมประจำของคน ให้เป็น "**รมณีย์**"

เริ่มด้วยวัดวาอาราม อันเป็นที่อยู่ที่ประจำทำกิจของพระ ผู้จะต้องปฏิบัติในการพัฒนากาย ตามหลักกายภาวนานี้อยู่แล้ว ได้มีคติเลือกหาและจัดสภาพถิ่นของตนให้เป็นรมณีย์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพ่วงอินทรียสังวรแห่งกายภาวนา ไว้กับศีลภาวนาตั้งแต่เริ่มรักษาวินัย ดังได้พูดมาแล้ว

กว้างออกไป ทุกคนควรปฏิบัติในหลักการนี้ทั้งนั้น คือเลือกหาและจัดสรรถิ่นอาศัย ตั้งแต่บ้านเรือน ที่อยู่ ที่ทำงาน ให้เป็นที่รมณีย์ มีความสะอาด เรียบร้อย งดงาม น่าชื่นชม ดิน น้ำ อากาศ ธรรมชาติรอบตัวทั่วทั้งหมด สดชื่น รื่นรมย์ ปลอดภัย เอื้อต่อการเป็นอยู่และการพัฒนาชีวิตของคน

หลักกายภาวนา ที่จะให้ได้ผลในการพัฒนากาย คือเบญจผัสสทวาร ให้เกิดกุศล เป็นประโยชน์ในการสัมพันธ์กับโลกแห่งสิ่งแวดล้อมรอบตัว จึงเริ่มที่คติ "**รมณีย์**" ดังที่ว่ามานี้

เป็นอันว่า ที่พูดมานั้น เป็นการเน้นการพัฒนาคนในขั้นต้นๆ โดยเริ่มที่**กายภาวนา** อันเป็นข้อแรกอยู่แล้ว แต่มักถูกมองข้ามไป ทั้งที่สำคัญมาก เพราะเป็นจุดเริ่มตั้งต้นตั้งตัว เป็นการสร้างบรรยากาศที่เกื้อหนุน และเสริมความพร้อมที่จะก้าวหน้าไปในการพัฒนาทุกขั้น คือการพัฒนาคนให้ครบจบ **ภาวนา ๔** ทั่วทั้งหมด

~ ๒ ~

ทำบุญสร้างชุมชนให้อยู่กันดี

ในตำนาน ในประเพณี มีสาระที่ควรเข้าถึงและอนุรักษ์ไว้ให้ตรงให้ดี

มีความเก่าติดอยู่ในความระลึกอย่างหนึ่งว่า เมื่อผู้เขียนยังเป็นสามเณรเล็กๆ อยู่ในชนบท พอจะเห็นว่ามีความนิยมหรือเป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่พระเทศน์เรื่องเกี่ยวกับพระอินทร์ พูดถึงวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ เล่าเรื่องการทำบุญของมฆมาณพกับพวก ที่ชวนกัน รวมตัวกัน ตั้งกลุ่มทำบุญกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันและยืนยาว แล้วในที่สุดก็ไปเกิดเป็นพระอินทร์ และเป็นเหล่าเทวดาในดาวดึงส์ พูดง่ายๆ คือ เทศน์เรื่องประวัติหรือตำนานพระอินทร์ (ฉบับพุทธ)

แต่กาลล่วงมาๆ ตำนานพระอินทร์ที่ว่านั้นก็เหมือนว่าเงียบหายหรือถูกลืมไป คนยังได้ยินนามของพระอินทร์ และคนมากมายก็ยังทำบุญกัน แต่คนไม่รู้จักการทำบุญของมาณพที่มาเกิดเป็นพระอินทร์ การที่ติดใจนึกถึงเรื่องนี้ เพราะอยากได้ความรู้ในเรื่องนั้นให้มีหลักฐานที่ช่วยให้ชัดเจนมั่นใจเกี่ยวกับประเพณีไทยในเวลานั้น

ถ้าเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อนนั้น มีประเพณีเทศน์เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ หรือตำนานพระอินทร์อย่างที่ว่า ก็พูดได้ว่า คนไทยสมัยก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ มีความรู้เข้าใจเรื่องบุญและการทำบุญ ชัดตรงกว่าคนไทยทั่วไปในปัจจุบันนี้มาก

พร้อมกันนั้นก็เป็นตัวอย่างให้เห็นว่า ในเวลายาวนานที่ผ่านมา ซึ่งคนไทยห่างเหินจากความรู้จักพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมประเพณีไทยได้หดเหี่ยวลง ความประพฤติปฏิบัติที่เรียกว่าพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีไทย หลายอย่างอาจจะเหลืออยู่เพียงแค่รูปแบบที่ทำตามๆ กันไป ในสภาพเช่นนี้ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่คนไทยเวลานี้รู้เข้าใจและปฏิบัติกัน หลายอย่างจึงคงได้พร่องได้เพี้ยนไปแล้ว หรือถึงกับเลื่อนลอย อย่างน้อยก็คับแคบลง

เมื่อพร่องหรือเพี้ยนไป ความรู้ความประพฤตินั้น นอกจากขาดประโยชน์ที่พึงได้ตามความหมายและวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้ว ก็อาจก่อโทษเสียหายไปทุกด้าน ทั้งแก่พระพุทธศาสนา แก่วัฒนธรรมประเพณีไทย แก่ตัวคน ตลอดจนแก่สังคมประเทศชาติ

ไม่ว่าจะอย่างไร ในที่นี้ก็ควรเล่าตำนานพระอินทร์ที่ว่านั้นไว้ เพื่อฟื้นความรู้ความเข้าใจในเรื่องบุญและคติการทำบุญ ให้ใกล้เคียงหลักพระพุทธศาสนา และกู้ประโยชน์ให้แก่สังคมไทย

สำหรับประเทศไทยในอดีตอันยาวนาน พระอินทร์มีความสำคัญมาก เป็นที่นับถืออย่างสูงในสังคมไทย ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์ลงมา จึงได้เป็นที่สืบสานคตินิยมต่างๆ เช่น พระอินทร์มีสวนสวรรค์ ๔ แห่ง คือ จิตรลดาวัน ปารุสกวัน มิสสกวัน และนันทวัน (นันทนวัน ก็ว่า) ซึ่งได้มาเป็นนามของพระราชวัง วังเจ้านาย และสถานที่สำคัญของราชการ

ชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวกับองค์อินทร์ เป็นที่รู้จักคุ้นชินแก่คนไทยในทางที่รู้สึกว่าสูงส่งยิ่งใหญ่ อย่างพระวชิราวุธ เวชยันตปราสาท เวชยันตราชรถ ช้างเอราวัณ นันทาโบกขรณี และต้นไม้สวรรค์ประจำดาวดึงสเทวโลก ชื่อว่าปาริฉัตร หรือปาริชาต

พระอินทร์เป็นเทพเจ้ายิ่งใหญ่ตั้งแต่ยุคพระเวท เมื่อพวกอารยันอพยพรุกมายังชมพูทวีป พระอินทร์เป็นเทพสูงสุดยอดนักรบ จนกระทั่งเมื่ออารยันตั้งถิ่นฐานมั่นในชมพูทวีปแล้ว การยุทธ์ลดความเด่น พระอินทร์ก็ด้อยความสำคัญลงไป พระพรหมยิ่งใหญ่ขึ้นมา โดยพวกพราหมณ์อ้างพระพรหมจัดแบ่งมนุษย์เป็น ๔ วรรณะ และจัดระบบพิธีบูชายัญให้เป็นเรื่องจำเป็น และใหญ่โตโอฬาร

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าธรรมที่เป็นความจริงมีอยู่เป็นธรรมดานั่นแหละที่มนุษย์จะต้องเคารพถือเป็นสำคัญ ให้เลิกถือวรรณะ ไม่ต้องบูชายัญ มนุษย์และเทพเป็นอิสระต่อกัน ทั้งคนและเทวดาจะลุถึงจุดหมายแห่งธรรมได้โดยต่างก็ดำเนินวิถีปฏิบัติจนล่วงตลอดด้วยตนเอง ดังนั้นผู้ที่สมัครเข้ามาในมรรคาเป็น***พระภิกษุ***ในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่มีอะไรติดพันห่วงพะวงเกี่ยวโยงถึงเทวดา นอกจากว่าเทวดาที่หวังความก้าวหน้าในธรรม จะมาขอฟังธรรมจากพระดีๆ หรือเทวดามีศรัทธาอาจมาถวายบริการ หรือมีพระคิดเฉไฉประพฤติไม่ดี เทวดาดีๆ ก็อาจจะมาช่วยให้สติ (เทวดาไม่ดีก็มีบ้าง ที่จะมาพยายามแกล้ง ก็ให้ชวนอยู่กันด้วยเมตตา)

อย่างไรก็ดี ***คฤหัสถ์ชาวบ้าน***มากมายยังไม่รู้เข้าใจชัดเพียงพอในพุทธมรรคา และยังห่วงพะวงพรั่นใจต่อเทวอำนาจ

ตอนนี้ ท่านให้พระพรหมอยู่เงียบๆ ดีๆ ไม่ต้องมายุ่งกับคน แต่พระอินทร์ที่ยิ่งใหญ่มาแต่เดิม ยังมีบทบาทในโลกมนุษย์มาก ถึงตอนนี้ พระอินทร์ที่ยิ่งใหญ่ของศาสนาเก่า ก็เปลี่ยนมาเป็นพระอินทร์ในพระพุทธศาสนา โดยมีบทบาทสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างใหม่ เปลี่ยนพฤติกรรมจากการสำแดงเดชข่มเหงครอบงำผู้อื่น มาเป็นการปกป้องคนดีช่วยเหลือคนมีธรรม

ในคัมภีร์พุทธศาสนา พระอินทร์จึงเป็นบุคลิก ๒ แบบ คือ แบบแรก ที่เป็นมาแต่เดิมในศาสนาเก่า ซึ่งมีอาการหวงแหนความยิ่งใหญ่ ระแวงกลัวว่าใครจะมาแข่งแย่งอำนาจ เช่น ถ้ามีฤๅษีดาบสบำเพ็ญตบะแก่กล้า อาสน์ของพระอินทร์ก็จะร้อน ทำให้ทรงสอดส่องว่าใครมีฤทธิ์ข่มแข่งที่จะทำให้พระอินทร์หลุดหล่นจากฐานะ แล้วก็ไปแกล้งไปหาทางทำลายตบะ

ในแบบหลัง พระอินทร์ที่มานับถือพระพุทธเจ้า ถ้าคนดีถูกข่มเหงรังแก คนมุ่งมั่นทำความดีแล้วติดขัดหรือถูกขัดขวาง เกิดความไม่เป็นธรรม อาสน์ของพระอินทร์ก็จะร้อน เมื่อสอดส่องทราบเหตุแล้ว ก็ทรงมาช่วยเหลือแก้ไข ดังที่คนไทยไม่นานนักนี้คุ้นดีกับความในพระราชนิพนธ์เรื่อง *สังข์ทอง* ว่า "ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ...สอดส่องทิพเนตรดูเหตุภัย ก็แจ้งใจในนางรจนา แม้นมิไปช่วยจะม้วยมอด..."

พระอินทร์ในคติพุทธ เอาใจใส่ดูแลส่งเสริมให้คนในโลกมนุษย์ประพฤติธรรม ถึงขั้นถือเป็นงานเป็นการของดาวดึงสเทวโลก โดยพิจารณาในสุธรรมสภา

ยกตัวอย่าง เช่น ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ท้าวจาตุมหาราชไปเที่ยวตรวจดูโลกว่า มนุษย์ที่เกื้อกูลแก่มารดา-บิดา เกื้อกูลแก่สมณะ-พราหมณ์ อ่อนโยนน้อมนบผู้ใหญ่ในสกุลหมู่เหล่า อยู่ถืออุโบสถ ทำบุญทั้งหลาย มีมากหรือน้อย ในวัน ๑๔ ค่ำ ส่งโอรสไปเที่ยวดู และ ๘ ค่ำ ส่งเทวดาบริวารไปดู แล้วรายงานแก่ประดาเทพชั้นดาวดึงส์ที่มาประชุมในสุธรรมสภาตามนั้น

ชาวพุทธผู้นำ ทำบุญแรก คือทำถิ่นให้เป็นรมณีย์ บุญใหญ่อันสำคัญ คือช่วยกันทำชุมชนให้อยู่กันดี

ได้พูดข้างต้นว่า คนในวัฒนธรรมไทยสมัยครึ่งศตวรรษก่อนนี้ พอจะคุ้นหูกับคำว่า **"วัตรบท ๗ ของพระอินทร์"** คือข้อปฏิบัติประจำตัวของพระอินทร์ ซึ่งแสดงไว้ในพระไตรปิฎกว่า ด้วยการถือวัตรบท ๗ นี้ มฆมาณพจึงได้มาเป็นพระอินทร์ และลงท้ายว่า บุคคลที่ถือวัตรบท ๗ นี้แหละ พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์เรียกว่าเป็นคนดี (สัตบุรุษ)

วัตรบท ๗ (พระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่า และฉบับอักษรโรมันเรียกว่า วตบท หรือ พรตบท) ได้แก่ ถือว่า: *ตลอดชีวิตนี้*

๑. เราจะเลี้ยงดูมารดาบิดา
๒. เราจะมีปกติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลหมู่เหล่า
๓. เราจะพูดจานุ่มนวลอ่อนหวาน
๔. เราจะไม่พูดจาส่อเสียดยุยง พูดแต่คำสมานสามัคคี
๕. เราจะครองเรือนโดยมีใจไร้ความตระหนี่ ยินดีในการสละ ชอบแจกจ่ายให้ปัน
๖. เราจะมีวาจาสัตย์
๗. เราจะไม่โกรธ ถ้าแม้ความโกรธเกิดขึ้น ก็จะกำจัดมันได้ฉับพลัน

พอถึงตรงนี้ คัมภีร์ต่างๆ (ราว ๔ คัมภีร์ บอกรายละเอียดต่างกันบ้าง) ก็เล่าประวัติของหนุ่มมฆมาณพ ผู้ได้ทำ **"บุญ"** ทั้งหลาย ซึ่งทำให้ถิ่นอาศัยเป็น **"รมณีย์"** ให้ชุมชนอยู่กันดี แล้วมาเกิดเป็นพระอินทร์ เป็นเรื่องราวการทำบุญที่น่าจะได้สืบมาในวัฒนธรรมไทยที่เคยคุ้นกันมาในสังคมไทย

ในที่นี้ เห็นว่าเป็นเรื่องดีงามที่เหมือนถูกลืมไป และที่สำคัญจะช่วยให้เข้าใจความหมายของคำว่า **"บุญ"** ได้ชัดตรง จึงยกมาเล่ายาวสักหน่อย (ขอให้สังเกต คำว่า *บุญ* และ *บุญกรรม* กับคำว่า *รมณีย์*)

ในอดีตกาล ที่มจลคามในแคว้นมคธ ขณะที่ชาวหมู่บ้านทำงานกันอยู่ที่บริเวณกลางหมู่บ้าน มาณพชื่อว่ามฆะ ไปทำงานที่นั่น เขากำจัดขยะมูลฝอยชำระจัดสถานที่ในส่วนของตัวให้สะอาดเรียบร้อย เป็น*รมณีย์* ทำงานแล้วพักอยู่

แต่แล้วมีคนอื่นชอบใจที่นั้น มาเอาแขนผลักเขาให้พ้นไปแล้ว เข้าไปพักที่นั่นเสียเอง มฆมาณพต้องออกไป ก็ไม่โกรธ แต่ไปชำระทำความสะอาดที่จุดอื่น ทำที่ใหม่ให้เป็น*รมณีย์* แล้วย้ายไปอยู่ตรงนั้น แล้วก็มีคนอื่นอีกมาเอาแขนผลักเขาออกมาจากที่นั่นแล้วเข้าไปใช้ที่นั่นแทน มฆมาณพก็ไม่โกรธ แต่ย้ายไปจัดทำที่อื่นให้เป็น*รมณีย์*

มฆะยังถูกคนอื่นแย่งเอาที่นั้นไปอีก เขาไม่โกรธ ก็ย้ายไปทำที่อื่นต่อๆ ไป ขยายไปเรื่อยๆ พร้อมกับคิดว่า คนเหล่านี้ได้รับความสุขก็ดีแล้ว เขามีความสุขด้วยการกระทำของเรา การกระทำของเรานั้นก็ต้องเป็นกรรมที่เป็น "บุญ" ซึ่งจะให้ความสุขแก่เราด้วย

วันรุ่งขึ้น มฆะถือจอบไปขุดแต่งบริเวณที่เป็นลานให้เป็น*รมณีย์* ชาวบ้านทั้งผู้เด็กผู้ใหญ่ก็ได้ไปนั่งพัก ที่ไหนคนมาชุมนุมกันอย่างกลางหมู่บ้าน มฆะก็กวาดชำระทำสถานที่นั้นให้สะอาดเป็น*รมณีย์* จัดที่ทางบริเวณให้สะดวกสบายแก่บรรดาผู้คน ถือว่าเป็นการให้ความสุขแก่มหาชน เมื่อถึงฤดูหนาว เขาก็ก่อไฟให้ ในฤดูร้อน ก็จัดน้ำให้

ต่อมา มฆะคิดว่า ที่*รมณีย์* ย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของทุกคน ไม่มีใครไม่ชอบที่*รมณีย์* แต่นี้ไปเราควรทำหนทางให้ราบเรียบ แล้วก็แบกถือมีดขวานจอบเสียม ออกจากบ้านแต่เช้าตรู่ เที่ยวไปจัดแต่งถนนหนทาง ตัดรานกิ่งไม้ที่เกะกะกีดขวาง

เมื่องานที่ต้องทำมากขึ้น ก็ต้องทำทั้งวันๆ เป็นเหตุให้กลับบ้านค่ำมืด วันหนึ่ง หนุ่มบ้านใกล้เจอเขา ถามว่าไปทำอะไรมา ก็ตอบว่า ไปทำบุญ ชำระทางสวรรค์ หนุ่มคนนั้นบอกว่าขอเป็นเพื่อนร่วมทำบุญด้วย ตั้งแต่นั้นก็กลายเป็นคณะที่มี ๒ คน

แล้วก็มีหนุ่มอื่นอีกเห็นเขาทั้งสองแล้ว ถามอย่างนั้น พอทราบแล้ว ก็เป็นสหายร่วมด้วย ต่อมาก็มีผู้สนใจเห็นตาม เข้าร่วมทำบุญเพิ่มขึ้นทีละคนสองคน จนพวกคนหนุ่มในหมู่บ้านเข้ารวมกับเขาเป็นกลุ่มใหญ่ถึง ๓๓ คน คอยเที่ยวดูแลร่วมกันทำงานบุญ (บุญกรรม) แบบนี้เป็นประจำ นอกจากพัฒนาทางเข้าหมู่บ้านแล้ว ก็สร้างศาลาที่สี่แยก ขุดสระน้ำ ทำสะพาน

ตัวหนุ่มมฆะเอง ซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มทำบุญ (คือบำเพ็ญประโยชน์) อย่างนี้ เมื่อได้รับความนับถือเชื่อฟังมากขึ้น ก็ได้แนะนำชักชวนชาวบ้านทั้งหลายให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันกัน และละเว้นสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย เช่นสุรายาเสพติด และการพนัน จนชาวบ้านอวยทานรักษาศีลกันทั้งหมู่บ้าน

กลุ่มหนุ่มนักทำบุญ มีจอบเป็นต้นประจำมือ ได้ทำหนทางให้ราบเรียบกว้างไกลออกไปเป็นโยชน์ๆ

ฝ่ายนายบ้านได้เห็นหนุ่มคณะนี้เที่ยวทำงานอย่างนั้น ก็ไม่พอใจ

นายบ้านนั้นมองว่า ก่อนนั้น เมื่อพวกชาวบ้านยังดื่มสุรา ยิงนกตกปลาล่าสัตว์ เป็นต้น ตนก็มีรายได้จากค่าตุ่มสุรา และเก็บส่วย เป็นต้น แต่พอชาวบ้านหันมาทำบุญตามหนุ่มมฆะกัน รายได้นั้นก็หายไป จึงคิดว่าจะต้องขัดขวาง

แล้วก็ให้เรียกหนุ่มพวกนั้นมาถามว่า "พวกแกเที่ยวทำอะไรกัน?"

หนุ่มคณะนักทำบุญตอบว่า "ทำทางสวรรค์ ขอรับ"

นายบ้านบอกว่า "พวกแกนี่อยู่บ้านอยู่เรือน ไม่ควรทำอย่างนั้น ควรออกป่าไปยิงนกตกปลาล่าเนื้อเอามากินกัน และทำสุราดื่มให้สบายใจแล้วจะทำการงานโน่นนี่อะไร ก็ทำกันไป"

มฆะกับพวกคัดค้านไม่ทำตามคำของนายบ้าน ถึงจะถูกว่ากล่าวซ้ำๆ อีก ก็ไม่ยอมทำตาม ในที่สุด นายบ้านขัดใจมาก คิดว่าจะต้องกำจัดคนพวกนี้ ก็เลยไปฟ้องทางการ ถึงขั้นกราบทูลพระราชาว่า "ข้าพระองค์เห็นโจรยกพวกพากันไป พระเจ้าข้า" เมื่อพระราชาตรัสว่า "เธอจงไปจับพวกมันมา" ก็ทำตามรับสั่ง นำตัวมฆะกับพวกมา

พระราชาไม่ทันได้ทรงพิจารณา ก็รับสั่งลงโทษให้ช้างเหยียบ แต่ด้วยอำนาจเมตตาของพวกนักทำบุญ ช้างไม่ยอมเหยียบ พระราชาทรงดำริว่าช้างคงเห็นคนมากไม่กล้าเหยียบ จึงทรงให้พวกนั้นนอนลง เอาเสื่อลำแพนมาปูคลุม ช้างก็ไม่เหยียบ พระราชาทรงเอะพระทัย ทรงสอบสวนทราบว่า คนเหล่านี้รวมกลุ่มกันทำบุญ เช่น เที่ยวดูแลถนนหนทาง สร้างศาลาพักตามทางแยก ขุดสระน้ำ สร้างสะพานให้แก่ประชาชน ก็ทรงชื่นชมสนับสนุน

แทนที่จะถูกลงโทษ ก็กลับเป็นว่าพระราชาได้พระราชทานนายบ้านนั่นแหละให้เป็นคนรับใช้ของนักทำบุญ พระราชทานช้างตัวนั้นให้เป็นพาหนะของพวกเขา และทรงมอบหมู่บ้านนั้นให้พวกเขาจัดการใช้ประโยชน์ตามแต่จะสะดวกเป็นสุข

นักทำบุญกลุ่มนี้ ได้เห็นอานิสงส์ของบุญแล้ว แถมได้ช้างมาช่วยงานด้วย ก็ผ่องใสยิ่งนัก คิดจะทำบุญกันยิ่งขึ้นไป ก็ปรึกษางานกัน ตกลงจะสร้างศาลาพักแบบถาวรที่สี่แยก ซึ่งเป็นงานใหญ่ ต้องหาช่างมาทำด้วย แต่ที่ทำบุญกันมานี้ ยังไม่ได้ให้ส่วนร่วมทำบุญ (คือ "ปัตติ" ใน "ปัตติทาน" ที่แปลกันสั้นๆ ว่าให้ส่วนบุญ) แก่เหล่าสตรี

ถึงตอนนี้เป็นงานบุญใหญ่มาก พวกสตรีแม่บ้านก็เข้ามาร่วมทำบุญด้วย เช่น สุธรรมา (ภรรยาหนึ่งของมฆะ) เข้ามาเป็นเจ้างานสร้างศาลา ให้ช่างสลักที่ช่อฟ้าเป็นชื่อศาลาว่า "สุธรรมา" (หอประชุมเทพในดาวดึงส์ได้ชื่อว่า "สุธรรมสภา/สุธรรมาสภา") สุนันทาให้ขุดสระโบกขรณี สุจิตราสร้างสวนดอกไม้ (บุปผาราม) ที่เป็น*รมณีย์*

มฆมาณพถือวัตรบท ๗ ตลอดชีวิตดังที่ว่าแล้ว ตัวเขาและเพื่อนนักทำบุญได้ทำกรรมอันเป็นบุญ (บุญกรรม/งานบุญ) อย่างนี้ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ โดยมฆมาณพผู้เป็นหัวหน้า ได้เป็นท้าวสักกะ คือพระอินทร์

เห็นได้ชัดว่า การทำบุญ หรืองานบุญ (บุญกรรม) ในเรื่องมฆมาณพ หรือตำนานพระอินทร์นี้ เน้นการทำความดีด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยกันจัดสรรถิ่นอาศัยให้เป็นรมณีย์ ร่วมกันสร้างสรรค์ชุมชนให้สงบร่มเย็น ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยดี โดยที่แต่ละคนก็ทำชีวิตของตนให้ดีงาม

นี่คือ เข้าหลักในพุทธพจน์ *(สํ.ส.๑๕/๑๔๖/๔๖)* ว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน (รวมทั้งจัดเรือข้ามฟาก) จัดที่บริการน้ำดื่ม และบึงบ่อสระน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญของชนเหล่านั้น ย่อมเจริญงอกงาม ทั้งคืนทั้งวัน ตลอดทุกเวลา, ชนเหล่านั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้เดินทางสวรรค์

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบเนื่องจากหลักพระพุทธศาสนา

ควรเป็นเครื่องรักษาหลักพระพุทธศาสนา และรักษาประโยชน์ของสังคมไทย

เท่าที่ได้เล่าเรื่องการทำบุญมายืดยาว ก็เพราะเป็นเรื่องสำคัญทั้งต่อพระพุทธศาสนา และต่อสังคมไทย

ดังที่ทราบกันดี วัฒนธรรมประเพณีไทยมากหลายส่วนเกิดขึ้นจากการนำหลักพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมไทย เพื่อประโยชน์แก่สังคมไทย การที่จะอนุรักษ์ รวมทั้งสืบสานวัฒนธรรมไทยในส่วนเหล่านี้ จึงหมายถึงการรู้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ประโยชน์ และประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง

ถ้าความรู้เข้าใจเลือนรางไป แล้วประพฤติปฏิบัติผิดเพี้ยนหรือกลายรูปกลายร่างไป นอกจากอาจทำลายพระพุทธศาสนาแล้ว แทนที่สังคมไทยจะได้ประโยชน์ ก็จะกลายเป็นเกิดโทษ แต่ถ้ารู้เข้าใจและปฏิบัติถูกต้อง นอกจากสังคมไทยจะสืบสานประโยชน์ของตนได้แล้ว ก็จะเป็นการรักษาพระพุทธศาสนาไว้ด้วย

ถ้าถือว่าวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคม เป็นเอกลักษณ์ของชาติ เป็นคุณค่าสาระที่แสดงตัวของประเทศ ถ้าถือว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของคนไทย การอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยอย่างเข้าถึงทั้งทางพฤติกรรม ทางจิตใจ และทางความรู้เข้าใจจริงด้วยปัญญา ก็จะเป็นทั้งการรักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้แก่สังคมไทย และช่วยให้สังคมไทยยังได้ประโยชน์ที่พึงได้จากพระพุทธศาสนา

ทั้งนี้ รวมทั้งจะได้ไม่เกิดโทษจากความเข้าใจคับแคบเลือนราง หรือผิดเพี้ยนไป

ที่พูดตรงนี้ หมายความว่า การทำหน้าที่ของรัฐไทยก็ตาม ของคนไทยก็ตาม ต่อพระพุทธศาสนา และต่อวัฒนธรรมไทย ในความหมายนี้ เนื่องอยู่ด้วยกัน โดยโยงไปรวมกับการรักษาประโยชน์ของคนไทยและสังคมไทย

พอจะเห็นได้ไม่ยากว่า พระพุทธศาสนาที่สืบมาในวัฒนธรรมไทยนี้ จัดแบ่งสังคมชาวพุทธไทยเป็น ๒ ชุมชนใหญ่ คือ บรรพชิต กับคฤหัสถ์ หรือพระสงฆ์ กับสังคมใหญ่ของชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนานั่นเอง

ชาวพุทธ ๒ ชุมชนใหญ่นี้ แม้จะมีวิถีชีวิตและระบบกิจการแยกต่างหากกันชัดเจน ก็มีฐานร่วมกันเป็นที่ตั้งของจุดแยก และมีปลายยอดบรรจบกัน โดยประสานกันตลอดในระหว่าง

บรรพบุรุษไทยถือกันมาในรูปแบบง่ายๆ ว่า พระสงฆ์หรือชุมชนวัดมุ่งตรงสู่นิพพานเป็นจุดหมาย ส่วนคฤหัสถ์หรือประชาชาวบ้านมุ่งนิพพานเป็นสุดท้าย โดยหมายสวรรค์เป็นประกันไว้ก่อน

ภาวะจิตและความเข้าใจอันเป็นสภาพนามธรรมนี้ เมื่อปรากฏออกมาในวิถีชีวิต ก็สืบต่อมาเป็นวัฒนธรรม เกิดเป็นรูปแบบที่แยกกันค่อนข้างชัดเจน ในฝ่ายของพระสงฆ์นั้นมุ่งแน่วไปในวิถีแห่งนิพพาน (โมกขมรรค) ส่วนในฝ่ายคฤหัสถ์คือสังคมของประชาชาวบ้าน เน้นหนักในวิถีแห่งสวรรค์ (สัคคมรรค) โดยที่ชาวบ้านนั้นถือการดำเนินในทางแห่งนิพพานเป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลที่จะยกย่องเชิดชูเป็นแต่ละกรณี

(ตรงนี้ วัฒนธรรมไทยน่าจะพัฒนาวิถีชาวบ้านขึ้นไปอยู่ในระดับประถมมรรคแห่งโมกขมรรค ไม่ควรติดอยู่แค่สัคคมรรค)

วัฒนธรรมประเพณีไทย ที่สืบมาถึงปัจจุบัน ถ้ามองให้ดี ก็จะเห็นระบบที่แยกเป็นสองด้านสองส่วนนี้ ซึ่งเห็นได้ในประเพณีการทำบุญต่างๆ ด้วย แต่ที่จะพูดในที่นี้คือ เรื่องการทำบุญของมฆมาณพ หรือในประวัติของพระอินทร์ที่ได้เล่ามานั้น แต่เนื่องจากเป็นเรื่องที่เลือนรางจางหาย และผู้เขียนนี้เองก็แทบจะไม่ทันเห็นความเป็นไป จึงพูดถึงเรื่องราวได้ในเชิงสันนิษฐาน โดยมีหลักการเป็นฐานอ้างอิง

ขอพูดรวบรัดย่นย่อว่า ตามนัยที่กล่าวมา ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีไทยอื่นๆ น่าจะเป็นว่า ในวัฒนธรรมประเพณีไทย ที่เรามีการเทศน์มหาชาตินั้น เดิมที คงมี หรือน่าจะได้มีการเทศน์อีกอย่างหนึ่งเป็นประเพณีคู่เคียงกันมา กล่าวคือ

การเทศน์มหาชาติ ว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นวิถีแห่งโพธิญาณที่จะลุถึงนิพพาน ยกเป็นเรื่องของอุดมคติ ซึ่งพึงพยายามรักษาไว้ให้เห็นความสำคัญอย่างสูง

การเทศน์เรื่องวัตรบท ๗ ของพระอินทร์ โดยจับสาระที่การทำบุญกรรมของมฆมาณพกับพวก เป็นวิถีแห่งบุญกิริยาของชาวบ้านหรือประชาชนทั่วไป ผู้อยู่ท่ามกลางโลกธรรมและเรื่องเทวฤทธิ์พหิทธานุภาพ และยังมุ่งหวังความสุขความเจริญระดับสวรรค์

ที่พูดเชิงสันนิษฐานไว้นี้ เป็นข้อที่ผู้มีฉันทะน่าจะสืบค้นกันต่อไป

แต่ไม่ว่าจะเป็นอย่างที่สันนิษฐานนั้นหรือไม่ ก็มีประโยชน์ใหญ่ที่ได้แน่ คือ ดังที่รู้กันชัดอยู่แล้วว่า การทำบุญเป็นหลักการใหญ่อย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา และการทำบุญก็ได้เข้ามาเป็นทั้งเนื้อหาสาระส่วนสำคัญและเป็นแรงขับเคลื่อนอยู่ในวัฒนธรรมไทยตลอดมา พร้อมทั้งเป็นหลักการที่ผูกโยงชีวิตไว้ให้ถึงกันกับธรรมชาติ ไม่แปลกแยกไม่ทำร้ายกัน ดังนั้น จึงน่าจะชวนกันฟื้นความรู้ความเข้าใจในเรื่องการทำบุญ ให้ประชาชาวบ้านปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา อันจะช่วยให้วัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญปรับตัวเข้าในวิถีที่เต็มสาระตามหลักธรรม และเกิดเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมไทยตามที่ควรจะมุ่งหมาย

พระอวยธรรม ชาวบ้านอวยทาน สองชุมชนเชื่อมประสานกันด้วยธรรม
เมื่อคนมีธรรม ชีวิตก็งาม สังคมก็ดี ธรรมชาติที่รอบล้อมก็เป็นรมณีย์

อย่างไรก็ดี แม้จะมีน้ำใจงามทำบุญบำเพ็ญประโยชน์มากมายอย่างพวกมฆมาณพ ความหมายต่อชีวิตก็ยังเป็นการพัฒนาที่เน้นในระดับกายภาวนา และศีลภาวนา ยังไม่พอ จึงควรก้าวต่อไปในการพัฒนาระดับจิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งในระบบบุญกิริยาของคฤหัสถ์ เรียกรวมทีเดียวว่า “*ภาวนา*” แต่ก็คือจิตตภาวนา (พัฒนาจิตใจ) กับปัญญาภาวนา (พัฒนาปัญญา) นั่นเอง

ตามปกติหรือโดยทั่วไปนั้น การศึกษาพัฒนาควรได้อาศัยครูอาจารย์ ผู้มีความรู้มีประสบการณ์ ที่จะแนะนำให้ความรู้ความเข้าใจ ที่จะได้สดับฟัง เป็นกัลยาณมิตรที่มีโอกาสใกล้ชิดได้ปรึกษา พระสงฆ์เป็นผู้มีวิถีชีวิตที่มุ่งไปในการพัฒนาจิตปัญญา และเป็นที่หวังเป็นที่นับถือของสังคมว่าเป็นผู้ที่พร้อมและเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์เป็นกัลยาณมิตรอย่างนี้

พร้อมกันนั้น พระสงฆ์ซึ่งมีวิถีชีวิตที่อุทิศให้แก่การพัฒนาจิตปัญญา ดำรงรักษาสืบทอดธรรม ส่งต่อประทีปธรรม แสดงธรรมให้ธรรมแก่ชาวโลก โดยช่วยนำช่วยแนะผู้อื่นในการพัฒนาทุกด้านของภาวนา ก็เว้นการแสวงหาสะสมวัตถุ ไม่หวังสุขที่พึ่งพาเสพอามิส เมื่ออาศัยวัตถุเพียงเล็กน้อยที่จำเป็นต่อชีวิต แต่มีธรรมมีปัญญาที่จะแนะนำสั่งสอน ความรู้เข้าใจกันในเรื่องนี้ ได้ทำให้เกิดเป็นประเพณีที่พระสงฆ์ ซึ่งไม่สะสมเสพสามิสสุขนั้น จะอาศัยปัจจัยสี่พอที่จำเป็นต่อชีวิต จากการจัดถวายโดยคฤหัสถ์ชาวบ้านด้วยการเดินไปบิณฑบาต เป็นต้น พร้อมกับที่เหล่าชาวบ้านก็หวังจะได้สดับฟังธรรมเกื้อหนุนปัญญาจากพระสงฆ์

โดยนัยนี้ ในพระพุทธศาสนา ตามหลักแห่งพุทธพจน์ "อญฺโญญฺญนิสฺสิตา" จึงได้มีประเพณีความสัมพันธ์แบบอาศัยกัน ที่คฤหัสถ์จัดถวายอามิสทาน และพระสงฆ์อำนวยธรรมทาน ดังนี้

> ภิกษุทั้งหลาย เหล่าพวกพราหมณ์คหบดี (ชาวบ้าน) เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเธอ บำรุงเธอทั้งหลายด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และหยูกยาเครื่องรักษาผู้เจ็บไข้;
>
> แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เหล่าพราหมณ์คหบดีชาวบ้าน โดยแสดงธรรม อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามถึงสุดท้าย ประกาศการดำเนินชีวิตประเสริฐ พร้อมอรรถ พร้อมพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์คหบดีชาวบ้านเหล่านั้น;

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ และบรรพชิต อาศัยซึ่งกันและกัน (ด้วยอามิสทาน และธรรมทาน) อยู่ประพฤติชีวิตประเสริฐนี้ เพื่อไถ่ถอนห้วงกิเลส ที่จะกำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไปโดยชอบ ดังว่าฉะนี้

ผู้ครองเรือน (ชาวบ้าน) และผู้ไร้เรือน (พระสงฆ์) ทั้งสองฝ่าย "อญฺโญญฺญนิสฺสิตา" (อาศัยกันและกัน) ย่อมสัมฤทธิ์สัทธรรมที่ปลอดจากกิเลสผูกรัด อย่างยอดเยี่ยม

บรรพชิตปรารถนาจากคฤหัสถ์ แค่จีวร บิณฑบาต หยูกยา ที่นั่งที่นอน พอเป็นเครื่องบรรเทาความข้องขัด

ส่วนเหล่าผู้อยู่ครองเรือน เป็นคฤหัสถ์ อาศัยพระที่ปฏิบัติดีมีธรรม ศรัทธามุ่งต่อพระอรหันต์ เพ่งพินิจด้วยอริยปัญญา ประพฤติธรรมในพระศาสนานี้ ที่เป็นทางไปสุคติ เมื่อยังใคร่กาม มีความเพลิดเพลิน ก็บันเทิงในโลกของเทพ *(ขุ.อิติ.๒๕/๒๘๗/๓๑๔)*

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเริ่มประกาศพระศาสนานั้น พระองค์และพระสงฆ์ มิได้มีวิหาร คือกุฎีที่อยู่อาศัย แต่พักตาม รุกขมูล คือโคนไม้ ตลอดจนที่โล่งแจ้ง และลอมฟาง เมื่อมีผู้เลื่อมใสด้วยศรัทธาซาบซึ้งใจในอากัปกิริยา และสมณกิจแห่งธรรมทาน อันแสดงถึงความเป็น*ภาวิต ๔* ด้าน ทั้งภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต และภาวิตปัญญา แล้วเข้ามาขอสร้างวิหารคือกุฎีถวาย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์รับวิหารทาน มีกุฎีที่พักอาศัย จนได้กลายเป็นวัดวาอาราม และมีพุทธพจน์ตรัสอนุโมทนาเป็นหลักไว้ *(วินย.๗/๒๗๑/๑๒๑)* ดังนี้

"อันที่อยู่อาศัย ย่อมป้องกัน หนาว ร้อน และสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกัน งู เหลือบยุง และฝนยามยะเยือก อนึ่ง ลมแรงและแดดกล้า เกิดมีมา ก็กันได้

การสร้างที่อยู่อาศัยถวาย (วิหารทาน/สร้างกุฎีสร้างวัด) แก่สงฆ์ เพื่อเป็นที่พำนัก เพื่อความสุข เพื่อฌาน และเพื่อวิปัสสนา พระพุทธะทั้งหลายสรรเสริญว่า เป็นทานอันเลิศ

เพราะเหตุฉะนั้น บัณฑิตชน เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ที่แท้แก่ตน จึงควรสร้างที่พักอาศัยอันรื่นรมย์ และให้ภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูต เข้าอยู่อาศัย

อนึ่ง พึงจัดถวาย ข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะ ด้วยจิตอันเลื่อมใสในพระภิกษุทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติตรงตามพระธรรมวินัย

พระภิกษุเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเครื่องบรรเทาสรรพทุกข์ ซึ่งเมื่อเขาเข้าใจชัดแล้ว หมดสิ้นกิเลสที่หมักหมมใจ ก็หายทุกข์ร้อน สงบเย็นได้ ตั้งแต่ในโลกนี้

เรื่องราวที่ได้เล่ามา แสดงให้เห็นบรรยากาศของชีวิตและสังคมในพระพุทธศาสนาที่มีพื้นฐานอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เป็นรมณีย์ อันเอื้อให้คนที่พัฒนาชีวิตในขั้นกายภาวนา พากันทำบุญกิริยาที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตในชุมชนของคนที่พัฒนาในการอยู่ร่วมกันด้วยศีลภาวนา ครั้นมีชุมชนดีมีสังคมมั่นคง ก็พัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไปในทางจิตใจและปัญญา ด้วยจิตตภาวนาและปัญญาภาวนา เมื่อมีพระสงฆ์รู้ธรรมเป็นกัลยาณมิตรแนะนำให้ความกระจ่าง ตนเองรู้จักใช้มนสิการ ก็ก้าวหน้าไปในการพัฒนาชีวิตด้วยภาวนาทั้งสี่ ลุถึงความดี ความงาม ความสุขที่แท้จริง

~ ๓ ~

พัฒนาคน จนกว่าเป็นภาวิต ๔

มนุษย์มีความพิเศษในข้อว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และก็ฝึกได้ โดยฝึกตนได้ และฝึกได้อย่างวิเศษ มนุษย์ที่ฝึกดีแล้ว คนที่ฝึกศึกษา พัฒนาแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นผู้เลิศ สูงสุด

การฝึกตนของมนุษย์นั้น ดำเนินไปเป็นกระบวนการพัฒนา ๔ ด้าน เรียกว่า **"ภาวนา ๔"** คือ

๑. **กายภาวนา** (พัฒนากาย) คือ พัฒนาเบญจทวารกาย ในการสื่อสารสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

๒. **ศีลภาวนา** (พัฒนาศีล) คือ พัฒนาพฤติกรรมในการอยู่ร่วมสังคม

๓. **จิตตภาวนา** (พัฒนาจิตใจ) คือ พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง ดีงาม มีความสุข

๔. **ปัญญาภาวนา** (พัฒนาปัญญา) คือ พัฒนาปัญญา ให้เข้าถึงความจริง หลุดพ้น เป็นอิสระ

การพัฒนาตนของต่างคน ดำเนินไปในสภาพชีวิต ในสิ่งแวดล้อม ในสถานการณ์ที่แตกต่างหลากหลาย ปฏิบัติการในการพัฒนาตนของต่างคนจึงไม่เหมือนกัน ว่าโดยหลักใหญ่ ท่านจัดวางปฏิบัติการในการพัฒนาคนนั้น โดยแยกตามสภาพชีวิตและสังคม ๒ พวก เป็น ๒ ระบบใหญ่ คือ

๑. ไตรพิธบุญกิริยา (**บุญกิริยา ๓**) สำหรับผู้ครองเรือน, ชาวบ้าน

๒. ไตรสิกขา (**สิกขา/ศึกษา ๓**) สำหรับผู้ละเรือน, พระสงฆ์

ดังที่ว่านั้น ระบบทั้งสองนี้มีสาระอันเดียวกัน (เป็นระบบใหญ่แห่งการพัฒนามนุษย์ตามสภาวะของธรรมชาติอันหนึ่งอันเดียว) แต่มีแง่ด้านขั้นตอนย่อยแตกต่างกันตามสภาพชีวิตที่ว่า พวกหนึ่งเกี่ยวข้องกับวัตถุและกิจกรรมทางกายมาก อีกพวกหนึ่งเกี่ยวข้องกับจิตปัญญามาก พวกหนึ่งเน้นด้านรูปธรรม อีกพวกหนึ่งเน้นด้านนามธรรม ดังจะเห็นได้ในสาระสำคัญของระบบทั้งสองนั้น ดังนี้

ชาวบ้าน (บุญกิริยา๓): **ทาน** (ให้-ปัน) **ศีล** (มีวินัย-ไม่เบียดเบียน) ***ภาวนา*** → ๑.จิตตภาวนา (พัฒนาจิตใจ) → ๒.ปัญญาภาวนา (พัฒนาปัญญา)

[เอาการเอื้ออำนวยวัตถุมานำ ให้คนมีศีลได้ง่ายขึ้น ที่จะอยู่ร่วมสังคมโดยไม่ต้องเบียดเบียนกัน ให้สังคมเป็นสภาพที่เอื้อเกื้อกูลแก่ทุกบุคคล ที่จะได้พัฒนาชีวิตของตน ทั้งทางจิตใจและปัญญา]

พระสงฆ์ (สิกขา ๓): **ศีล** (อยู่ในวินัย) **สมาธิ/จิต** (พัฒนาจิตใจ) **ปัญญา** (พัฒนาปัญญา)

[โดยมีชีวิตที่พึ่งพาวัตถุน้อย ชาวบ้านเลี้ยงง่าย พระสงฆ์ตั้งอยู่ในวินัยที่จัดสภาพชีวิตให้อุทิศตนแก่การพัฒนาจิต-ปัญญา และนำธรรมที่รู้ที่ลุมาบอกให้สังคมชาวบ้านพัฒนาในบุญกิริยา]

การปฏิบัติใน ๒ ระบบนั้น แม้จะต่างกันตามวิถีชีวิตวิถีสังคม แต่เมื่อดำเนินไปอย่างถูกต้อง ก็จะขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนามนุษย์ ๔ ด้าน ที่เรียกว่า ภาวนา ๔ ให้เดินหน้าไป ดังที่ท่านใช้ ***ภาวนา ๔*** นั้น เป็นเครื่องตรวจสอบและวัดผลการปฏิบัติทั้งหมด โดยมีคำอธิบายพอได้สาระต่อไปนี้

พัฒนาการทางกาย มิใช่ดูแค่กายเติบโตมีกำลังแข็งแรง

๑. *กายภาวนา* (พัฒนากาย) หมายถึง พัฒนา***เบญจทวารกาย*** แปลว่า พัฒนาตัวคนซึ่งเป็นที่รวมของ "ผัสสทวาร" คือช่องทางรับรู้ ๕ ประตู (จักขุทวาร ฯลฯ กายทวาร, = ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส) ให้ใช้ช่องทางเหล่านั้นติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลกแห่งสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผลดี ให้เกิดความเจริญงอกงามที่เป็นฐานเป็นต้นทางของการพัฒนาชีวิตในด้านอื่นๆ ทั้งหมด

เป็นธรรมดาในทุกการอาชีพ อย่างแพทย์ นักรบ นักกีฬา ที่พัฒนากายนั้น ไม่ใช่แค่ให้แข็งแรงใหญ่โต แต่ต้องฝึกทักษะให้เบญจทวารรับรู้คล่องไว ถนัด จัดเจน ละเอียด เฉียบคม แม่นยำ ชำนาญยิ่งขึ้นๆ จึงจะไปดีได้

แต่แค่นั้นยังไม่พอ บางทีรับรู้แล้วตกเป็นทาสของสิ่งที่รับรู้ หรือเป็นทาสความรู้สึกของตัวเอง ท่านจึงให้พัฒนาเบญจทวารกายนี้ด้วย **อินทรียสังวร** คือฝึกให้รู้จักใช้อินทรีย์ ดู ฟัง สูดดม ลิ้มรส สัมผัสจับต้อง โดยไม่ติดอยู่แค่รู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ ได้แค่เพลิดเพลิน ติด หลง มัวเมา หรือขัดเคือง ขุ่นมัว แต่ ดู ฟัง... อย่างมีสติ ได้เรียนรู้ ได้ปัญญา และเพิ่มพูนกุศลธรรม เช่น เกิดความสดชื่น เบิกบาน สงบใจ มีความสุข เกิดความรักอยากช่วยเหลือกัน เกิดฉันทะ ใฝ่รู้ อยากทำการสร้างสรรค์

ในขั้นพื้นฐาน การฝึกอินทรีย์เริ่มได้ด้วยการพบเห็นได้ยินและอยู่ในสภาพรมณีย์ นอกจากไปหาสิ่งแวดล้อมรมณีย์ในโลกของธรรมชาติแล้ว ก็รู้จักจัดสรรวัดวาอารามถิ่นฐานบ้านเรือนให้รื่นรมย์ ดังธรรมเนียมการทำกิจวัตรของพระสงฆ์ในการกวาดลานวัดที่มีใบไม้ร่วงหล่น เป็นสัญลักษณ์ของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสงบงาม ตั้งแต่พื้นดิน ผืนน้ำ ถนนหนทาง หมู่ไม้ ขึ้นไปจนถึงแผ่นฟ้า สะอาด เรียบร้อย งดงาม สงบ ร่มรื่น เป็นรมณีย์ ที่ชื่นกายชูใจ ให้ได้ยลได้ยินสัมผัสแล้ว โน้มนำใจให้น้อมไปในกุศลธรรม เช่น สดชื่น ผ่องใส สงบ อ่อนโยน เป็นที่โอบอ้อมอันเอื้อต่อการอยู่ดีโดยมีการพัฒนาชีวิต จิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

การพัฒนาข้อแรกใน**กายภาวนา** จับที่เจตนาในการปฏิบัติจัดการและการมีท่าทีต่อสิ่งที่ผ่านการรับรู้เข้ามา หรือเข้ามาถึงการสัมผัสรับรู้ พูดสั้นๆ ว่าในภาครับ เช่น เมื่อกินเสพอาหาร ก็กินเสพรับรสด้วยความรู้เข้าใจเท่าทันมุ่งให้ได้คุณค่าที่แท้จริงแก่ชีวิต ที่จะช่วยให้ร่างกายอยู่ในสุขภาวะมีกำลังที่จะทำกิจหน้าที่และความดีงามสร้างสรรค์ แล้วกินพอดี ไม่ติดหลงมัวเมา ไม่มุ่งหาแค่รสชาติหรือกินเสพเกินประมาณ จนเป็นการทำร้ายตนเอง

พูดรวมความว่า กินเสพใช้สอยบริโภควัตถุอย่างเข้าถึงคุณค่าที่แท้ของมัน ให้เกิดประโยชน์สมความมุ่งหมายที่รู้ได้ด้วยปัญญา อย่างนี้อยู่ในขอบเขตของกายภาวนา แต่ถ้าเป็นเจตนาที่จะไปหาไปเอาไปจัดการให้ได้มาเพื่อจะได้กินได้เสพอย่างที่ตนอยากได้หรือให้สมดังปรารถนา อันนั้นอยู่ในภาคออกแสดง พ้นจากข้อกายภาวนา ไปอยู่ในข้อที่ ๒ คือ ศีลภาวนา

อีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อฟังคำสอน คำพูดจาบอกเล่าสนทนา แม้กระทั่งเสียงเพลงเสียงดนตรี ถ้าได้ยิน และรับฟังอย่างมีสติแล้ว ได้เรียนรู้ ได้ปัญญา หรือเกิดกุศลธรรม เช่น เกิดความเห็นอกเห็นใจ เข้าใจเพื่อนมนุษย์ เกิดความรัก อยากช่วยเหลือ หรือได้คติในการดำเนินชีวิต หรืออย่างที่ท่านเล่าไว้หลายแห่งในคัมภีร์ต่างๆ พระภิกษุเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านบ้าง เดินทางไกลผ่านไปบนหนทางบ้าง ได้ยินเสียงสาวเสียงชาวบ้านร้องเพลงต่างๆ ทำให้พิจารณาเห็นความจริงของชีวิต หลายท่านบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์จากการได้ยินเสียงเพลง นี่ก็อยู่ในเขตของกายภาวนา

แต่ถ้ามีข่าวว่าจะมีวงดนตรีมาจัดแสดงที่นั่นๆ ภิกษุอยากฟังดนตรี เดินทางไปดูไปฟัง อย่างนี้เลยเขตของอินทรียสังวรในกายภาวนานี้แล้ว กลายเป็นกรรมผิดที่จะแก้ไขในข้อที่ ๒ - ศีลภาวนา

ท่านที่มี *อินทรียภาวนา* พัฒนาด้านนี้เจริญไปได้จนถึงขั้นว่าจะมองเห็นความงามในสิ่งที่ไม่งาม ก็ได้ จะเห็นความไม่งามในสิ่งที่งาม ก็ได้ (ขั้นพระอรหันต์) ในที่นี้ยังไม่อธิบาย

กายภาวนา ที่พัฒนา*เบญจทวารกาย* นี้ เป็นขั้นแรกก็จริง แต่เป็นขั้นพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง ในการศึกษาพื้นฐาน และสำหรับมวลประชาชน ควรเอาใจใส่เน้นให้มาก เพราะนอกจากทำให้มนุษย์มีโลกธรรมชาติที่งดงามรื่นรมย์น่าชื่นชมแล้ว ตัวมนุษย์เองก็อยู่ดีมีสุข ดำเนินชีวิตเป็น ตั้งแต่รู้จักกินใช้บริโภควัตถุ เป็นต้นไป เมื่อมีภาวนาข้อนี้เป็นฐานแล้ว จึงจะก้าวไปในภาวนาข้อต่อๆ ไปได้ดี

พัฒนาการทางสังคม แสดงออกมาที่ใช้กาย–วาจาในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์

๒. ศีลภาวนา (พัฒนาศีล) แปลง่ายๆ ตามนิยม แม้จะไม่ครอบคลุมว่า พัฒนาความประพฤติ โดยเน้นพฤติกรรมในการอยู่ร่วมสังคม ให้ไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูลกัน

ศีลภาวนา ต่างจากกายภาวนา ตรงที่ว่า **กายภาวนา** เป็นการพัฒนาที่ *"ผัสสทวาร"* คือช่องทางรับรู้ ๕ อย่าง ที่เรียกว่า อินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส ซึ่งเป็นภาคเสพ

ส่วน **ศีลภาวนา** เป็นการพัฒนาที่ *"กรรมทวาร"* คือ ช่องทางทำกรรม ๒ ทาง ได้แก่ กายทวาร (ทางกาย) อันเป็นช่องทางทำ*กายกรรม* เช่น ฆ่าหรือช่วยชีวิตสัตว์ ลักของเขาหรือให้ทาน และวจีทวาร (ทางวาจา) อันเป็นช่องทางทำ*วจีกรรม* เช่น พูดเท็จหรือพูดจริง พูดคำหยาบคายหรือกล่าวคำสุภาพอ่อนหวาน ฯลฯ ซึ่งพูดรวมๆ ว่าเป็นภาคแสดง (ภาคทำกรรม)

การพัฒนาใน**ศีลภาวนา**นี้ จับที่เจตนาในการปฏิบัติจัดการและแสดงออกต่อตัวรับการกระทำหรือถูกกระทำข้างนอก ซึ่งเป็นเรื่องของการทำกรรม โดยคุ้นกันมากในด้านละหรืองดเว้น (ด้านลบ) เช่น ใน*ศีล ๕* (ชื่อแท้ว่า "สิกขาบท ๕") ที่ว่า เว้นปาณาติบาต เว้นอทินนาทาน เว้นกาเมสุมิจฉาจาร เว้นมุสาวาท และเว้นสุราเมรัย ทั้งนี้ เพราะเป็นการแก้ไขและคุ้มครองขั้นพื้นฐานของสังคม

แต่ในด้านเกื้อกูลหนุนเสริม แม้จะไม่พูดถึงบ่อยนัก ก็ควรตระหนักว่าสำคัญมากสำหรับการพัฒนาคนในขั้นนี้

โดยเฉพาะที่เด่น คือ *สังคหวัตถุ ๔* อันมี ทาน (การให้ แจกจ่าย แบ่งปัน) ปิยวาจา (พูดด้วยใจรัก) อัตถจริยา (บำเพ็ญประโยชน์) สมานัตตตา (มีตัวเสมอสมาน เช่นร่วมสุขร่วมทุกข์)

[ในหลัก *บุญกิริยาวัตถุ ๑๐* ก็มีศีลด้านบวกที่น่าสนใจ เฉพาะอย่างยิ่ง ไวยาวัจจะ คือการขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ บริการด้วยน้ำใจ]

ดังที่กล่าวมา **กายภาวนา** เป็นการพัฒนาด้านรับรู้เสพเสวยเกี่ยวข้องกับโลกของสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งสรรพ์ ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวทั่วทั้งหมด โดยเน้นหรือเด่นที่ธรรมชาติ ไม่ว่าชีวโลก อวกาศโลก หรือสังขารโลก ที่จะรับรู้เรียนรู้และเสพให้มีผลเป็นคุณเป็นประโยชน์ต่อกัน และเป็นพื้นฐานที่เอื้อเกื้อหนุนแก่การพัฒนาในภาวนาข้ออื่นทั้งหมด จนถึงปัญญาที่หยั่งถึงเท่าทันสังขารโลก

ส่วน**ศีลภาวนา** เป็นการพัฒนาที่ชัดออกมาทางด้านสังคมในการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เป็นเรื่องถึงตัวกระทบตัวเด่นชัด จึงมีการสั่งสอนเน้นย้ำกันมากมายอยู่แล้ว จน**กายภาวนา**ถูกมองข้ามถูกกลบลบหรือลืมไปเสีย ในที่นี้ จึงพูดถึง**ศีลภาวนา**ไว้เพียงเท่านี้

พัฒนาการทางจิตใจ ดูได้ ๓ ด้าน สำคัญที่ใช้พัฒนาปัญญา

๓. **จิตตภาวนา** (พัฒนาจิตใจ) มีความหมายกว้างๆ คลุมๆ ว่า พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ มีสมาธิ เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา และสดชื่น เบิกบาน ผ่องใส มีความสุข

จิตตภาวนานี้ เป็นการพัฒนาที่ มโนทวาร ซึ่งเป็นจุดรวมที่บรรจบของ "**ทวาร**" ทั้ง ๒ ชุด ซึ่งเป็นที่ทำงานของภาวนา ๒ ข้อก่อนที่พูดมาแล้ว คือ **กายภาวนา** และ**ศีลภาวนา**

ขอทวนว่า ในข้อ **กายภาวนา** เราพัฒนาการใช้ "**ผัสสทวาร**" ๕ (**เบญจผัสสทวาร**, เรียกสั้นว่า **เบญจทวาร**) คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส (จักขุทวาร โสต~ ฆาน~ ชิวหา~ และ กายทวาร) ด้วยวิธีฝึกชื่อว่า "อินทรียสังวร" คือรู้จักใช้อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู ฯลฯ นั้น ดู ฟัง อย่างมีสติ ไม่อยู่แค่รู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ แต่ให้เป็นการเรียนรู้ ได้ปัญญา ได้กุศลธรรม คิดสร้างสรรค์

ต่อมา ในข้อ **ศีลภาวนา** เราพัฒนาการใช้ "**กรรมทวาร**" ๒ คือ กายทวาร (ทางกาย – ช่องทางทำ*กายกรรม*) ให้ละเว้น*กายกรรม*ชั่ว ที่เบียดเบียน เช่น ฆ่าฟันทำร้าย ลักขโมย หันไปทำ*กายกรรม*ดีที่เกื้อกูล เช่น ช่วยเหลือ เสียสละ แบ่งปัน บำเพ็ญประโยชน์ และวจีทวาร (ทางวาจา - ช่องทางทำ*วจีกรรม*) ให้ละเว้น*วจีกรรม* ชั่ว ที่เบียดเบียน เช่น พูดเท็จ โกหก หลอกลวง ส่อเสียด ยุยง พูดหยาบคาย พูดเพ้อเจ้อ และทำ*วจีกรรม* ดี ที่เกื้อกูล เช่น พูดจริง พูดจาสุภาพอ่อนหวาน พูดคำสมานสามัคคี พูดจามีเหตุผล เหมาะควรแก่กาล พูดถ้อยคำที่เป็นประโยชน์

ที่จริงนั้น "ผัสสทวาร" มี ๖ แต่ในข้อ ๑ **กายภาวนา** จบแค่ "ผัสสทวาร" ที่ ๕ เพราะ "ผัสสทวาร" ที่ ๖ มาอยู่ในข้อ ๓ คือ **จิตตภาวนา** นี้ ได้แก่ มโนทวาร

ที่จริงอีกเช่นกัน "**กรรมทวาร**" มี ๓ แต่ในข้อ **๒ ศีลภาวนา** จบแค่ "กรรมทวาร" ที่ ๒ เพราะ "กรรมทวาร" ที่ ๓ มาอยู่ในข้อ ๓ คือ **จิตตภาวนา** นี้ ได้แก่ มโนทวาร อีกเหมือนกัน

ดูอีกที ครบทั้ง ๒ ชุด เทียบกัน

"**ผัสสทวาร ๖**": จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร มโนทวาร

"**กรรมทวาร ๓**": กายทวาร วจีทวาร มโนทวาร

มโนทวาร พูดง่ายๆ ว่า "ใจ" เป็นที่บรรจบของ "ทวาร" ทั้ง ๒ ชุดนั้น คือ

ในชุดแรก – "ผัสสทวาร" ที่เป็นภาครับ/ภาคเสพ มโนทวาร อยู่สุดท้ายปลายทาง เมื่อรับรู้ทางตา ก็ตาม ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายสัมผัส ก็ตาม ข้อมูล สิ่งที่รับรู้ ก็ไปลง ไปรวมรู้ที่ มโนทวาร (แม้แต่ในขณะที่กำลังรับรู้ การเลือกที่จะรับ-ไม่รับ การมีท่าที อย่างไร จะปฏิบัติ จัดการ เอาอย่างไร กับสิ่งที่รับรู้นั้น ก็เป็นการทำงานที่มโนทวาร คือที่ใจ ออกไปจากใจ เป็น*มโนกรรม* ในชุดหลัง)

ในชุดหลัง – "**กรรมทวาร**" ที่เป็นภาคแสดง เป็นชุดทำงาน เป็นช่องทางทำกรรมนั้น มโนทวาร มีชื่อเป็นข้อสุดท้าย แต่ที่จริงเป็นตัวเริ่มงาน ที่มโนทวาร นี้ คนทำ*มโนกรรม*/กรรมทางใจ คือคิด แล้วทำตามที่คิด โดยใช้กายทวาร ทำการต่างๆ ด้วยกายหรือแสดงออกทางร่างกาย ยืน เดิน ว่ายน้ำ ทุบ ตี อุ้ม กอด แย่งเอา ยกให้ ฯลฯ เรียกรวมว่า*กายกรรม*/*กรรมทางกาย* หรือใช้วจีทวาร ทำการด้วยวาจาหรือแสดงออกทางวาจา พูดดี พูดร้าย พูดจริง พูดเท็จ ฯลฯ เรียกรวมว่า*วจีกรรม*/*กรรมทางวาจา* รวมเป็นการทำกรรม ๓ (ทำ-*กายกรรม* พูด-*วจีกรรม* คิด-*มโนกรรม*) ทาง "**กรรมทวาร ๓**" คือ กายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร ดังที่ว่าแล้ว แต่ตัวการริเริ่ม ตัวการแกนงาน อยู่ที่มโนทวาร

พึงสังเกตว่า ดังได้บอกข้างต้น ในภาครับ ทาง จักขุ โสตะ ฯลฯ คือทางตา ทางหู ฯลฯ นั้น แม้จะรับรู้ด้วยตา ด้วยหู เป็นต้นเหล่านั้น แต่การที่จะเลือกรับข้อมูล/สิ่งเร้า/อารมณ์ อันใดหรือไม่ จะมีท่าทีอย่างไร จะเอาอย่างไร จะจัดการข้อมูลนั้นอย่างไร ทั้งหมดนี้เป็นการทำงานที่มโนทวาร คือที่ใจ

ดังนั้น ในภาครับ "**ผัสสทวาร**" ๕ อย่างแรก จึงทำหน้าที่แค่เป็นทางรับรู้เท่านั้น ไม่มีการทำกรรมที่ทวารเหล่านั้น เช่นไม่มีกรรมทางตา แต่กรรมที่ทำในการรับรู้นั้น ทำที่ใจ ที่มโนทวาร เป็น *มโนกรรม* มีแค่*มโนกรรม*

เป็นอันว่า มโนทวาร นอกจากมีอยู่ในทวารทั้ง ๒ ชุด คือ ทั้งใน "**ผัสสทวาร ๖**" และใน "**กรรมทวาร ๓**" แล้ว ยังเป็นที่ทำงานสำคัญที่สุด เป็นแกน เป็นศูนย์กลางการทำงานของทวารชุดนั้นๆ ด้วย ยิ่งกว่านั้น ยังได้บอกข้างต้นว่า มโนทวารเป็นจุดรวมที่บรรจบของ "**ทวาร**" ทั้ง ๒ ชุด เชื่อมประสานการทำงานของทวารทั้ง ๒ ชุด ให้ต่อกันเป็นระบบอันเดียว รวมเข้าเป็นวงจรเดียวกัน

ยกตัวอย่างง่ายๆ ตา หู รับรู้โดยเห็น ได้ยินแล้ว ข้อมูลไปที่มโนทวาร เกิดความรู้สึกว่าชอบใจ หรือไม่ชอบใจ แล้วที่มโนทวารนั้น มีการคิดเป็นมโนกรรม ที่จะทำการตอบสนอง ด้วยการใช้กายทวาร ทำ*กายกรรม* หรือใช้วจีทวาร ทำ*วจีกรรม* ต่อตัวเร้านั้นๆ ในทางบวกหรือในทางลบ ตามความต้องการที่คิดและสั่งด้วยมโนกรรมออกมาทางมโนทวาร และบางทีต้องการข้อมูลใหม่หรือเพิ่มเติมบางอย่างจาก "ผัสสทวาร" มโนกรรมทางมโนทวาร ก็ให้ "ผัสสทวาร" เช่น ตา หู รับรู้ข้อมูลใหม่หรือเพิ่มเติม เพื่อนำไปใช้คิดการด้วยมโนกรรม แล้วแสดงออก ปฏิบัติ จัดการด้วยกายกรรมทาง*กายทวาร* และหรือด้วยวจีกรรมทาง *วจีทวาร* ฯลฯ

เป็นอันว่าทั้ง "ผัสสทวาร" และ "กรรมทวาร" ประสานเชื่อมต่อส่งต่องานที่มโนทวาร สืบเนื่องเป็นระบบ เป็นกระบวนการเป็นวงจรเดียวกัน

ทีนี้ ที่มโนทวาร นั้น ตัวการที่เป็นเจ้าของเรื่อง เป็นตัวรับรู้รวบรวมข้อมูลเป็นต้น เป็นเจ้าของความต้องการ และเอาข้อมูลมาใช้ เลือกสรร ปฏิบัติ จัดการ สนองความต้องการ โดยทำ*มโนกรรม* คือการคิด ที่เป็นต้นทางต่อไปสู่การทำ*กายกรรม* และ*วจีกรรม* รวมทั้งใช้ "ผัสสทวาร" สนองความต้องการของตัว สภาวะที่เป็นตัวการนั้นเรียกว่า "**จิต/จิตต์**"

ในการใช้พูดกันตามปกติ หรือในภาษาสามัญ "**จิต/จิตต์**" อย่างที่เราพูดว่าจิตใจ เป็นคำพูดรวมๆ หมายถึงสภาวะที่รู้ที่คิด พร้อมทั้งคุณสมบัติ องค์ประกอบ อาการเป็นไป ระบบและกระบวนการทำงานทั้งหมดของมัน

ขอย้ำความสำคัญที่พูดไปแล้วว่า จิตใช้มโนทวาร เป็นช่องทางทำมโนกรรม และไม่เพียงคิดอยู่ในมโนทวาร เท่านั้น ยังใช้ "ผัสสทวาร" ทั้ง ๕ สนองมโนกรรมของมันด้วย และเมื่อริเริ่มมโนกรรมขึ้นแล้ว ก็ขยายงานประสานต่อกับ*กายกรรม*ทางกายทวาร และ*วจีกรรม*ทางวจีทวารด้วย

บรรดาคุณสมบัติและองค์ประกอบที่มากมายของจิตใจนั้น ในที่นี้ควรรู้จักตัวที่สำคัญยิ่งไว้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาจิตใจสัก ๒-๓ อย่าง

ตัวแรกคือ ***เจตนา*** ได้แก่ ความตั้งใจ หรือเจตจำนง ที่มุ่งว่าจะเอาอะไร จะทำอะไรอย่างไร จะให้เป็นอย่างไร ฯลฯ มันสำคัญนัก เพราะเป็นตัวทำกรรม ที่เกิดเป็น*มโนกรรม* แล้วก็*วจีกรรม* และ*กายกรรม* ทุกอย่าง เราจะให้กรรมเหล่านั้นร้ายหรือดีอย่างไร ก็จัดการที่เจตนานี่เอง แม้กระทั่งตัดสินคนได้ ด้วยเจตนาของเขา

ที่นี้ ***เจตนา*** ที่เป็นตัวก่อการเป็นกรรมขึ้นมานั้น ก็โดยที่ว่ามันเป็นเจ้าการที่เลือกตัดสินใจ แล้วก็เป็นผู้นำ เป็นหัวหน้ากระบวน พาตัวประกอบทั้งหมดมุ่งไปทำการนั้นๆ และในการนี้ มันจะเอาอย่างไร จะเลือกทางไหนอย่างใด จะทำการดีหรือทำการร้าย เป็นกรรมดีหรือเป็นกรรมชั่ว ก็อยู่ที่ว่ามันเข้าข้างหรือตกอยู่ใต้อิทธิพลของคุณสมบัติอันไหนพวกไหน พวกร้ายหรือพวกดี ที่มีอยู่มากมายในจิตใจนั้นเอง

ตัวอย่างสำคัญ ถ้าเจตนามั่วสุมอยู่กับโลภะ กับโทสะ กับโมหะ ตกอยู่ใต้อิทธิพลของตัวร้ายพวกนี้ เจตนาก็ก่อการร้าย ทำกรรมชั่ว แต่ถ้าเจตนาเลือกอยู่กับเมตตากรุณา อยู่กับความมีใจเผื่อแผ่สละให้ (จาคะ) อยู่กับปัญญา มันก็พาไปทำกรรมดีงาม ที่ฉลาด ที่สร้างสรรค์ เป็นประโยชน์

ตรงนี้แหละคือเหตุผลสำคัญที่ทำให้ต้องมีการพัฒนาจิตใจ คือ**จิตตภาวนา**นี้ โดยฝึกหัดจัดการพัฒนาคุณสมบัติที่ดีงามเป็นคุณประโยชน์ขึ้นมา และทำให้เข้มข้นแข็งแรง พร้อมกับลดละกำจัดกิเลสโทษทั้งหลาย ตั้งต้นแต่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือ ตัณหา (ความอยากเอาอยากได้ให้แก่ตัว) มานะ (ความอยากให้ตัวเป็นใหญ่กดข่มผู้อื่น) ทิฐิ (ความติดตังถือรั้นเอาแต่ความเห็นความเชื่อของตัว) ฯลฯ จนถึงโกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่หวงแหนกีดกัน) ให้เบาบางหมดหายไป

จิตใจที่พัฒนาขึ้นในจิตตภาวนานี้ เมื่อกิเลสโทษลดน้อยลงไป และมีคุณสมบัติเพิ่มพูนขึ้น จะปรากฏคุณลักษณะ ๓ ด้านชัดเจนมากขึ้นๆ คือ

ในขณะที่ *ด้านหนึ่ง* มีความเจริญงอกงามในคุณธรรม เช่น ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา จาคะ *อีกด้านหนึ่ง* ก็มีความเข้มแข็ง มั่นคง อยู่ตัว จิตแน่ว ใจนิ่ง ก้าวเด็ดเดี่ยวไปในกุศลธรรม ไม่ถดถอย ไม่วอกแวก ไม่หวั่นไหว และ*อีกด้านหนึ่ง* มีความสงบ ความเบิกบาน เอิบอิ่ม สดชื่น ผ่องใส เป็นสุข

สมาธิสำคัญไฉน จึงเรียกชื่อเป็นตัวแทนของการพัฒนาจิตใจ

ทีนี้ก็มาถึงจุดสำคัญ ในการพัฒนาคุณสมบัติความดีงามในจิตใจ ที่มีมากมายนั้น มีคุณสมบัติตัวเอกที่จะต้องพัฒนาขึ้นมาเป็นหลัก เป็นแกน เป็นที่ตั้ง ให้แก่คุณสมบัติอื่นทั้งหมด คุณสมบัตินี้เรียกว่า ***สมาธิ*** แปลกันว่า ความตั้งมั่น คือภาวะที่จิตอยู่ตัว ไม่มีอะไรรบกวนให้ฟุ้งซ่าน วุ่นวาย หรือทำให้ขุ่นมัวได้ เป็นตัวของมันเอง อยู่กับงาน กับเรื่องที่จะทำการ หรืออยู่กับสิ่งที่ต้องการได้ตามต้องการ ได้ที่ โดยพร้อมที่จะใช้งานได้ดีที่สุด ดังที่พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า จิตนั้นเป็น "กัมมนีย์" (ควรแก่งาน, เหมาะที่จะใช้การ) เฉพาะอย่างยิ่งงานของปัญญา

จิตที่เป็นสมาธินั้น สงบ นิ่ง อยู่ตัว ได้ที่ เหมือนน้ำในที่เก็บกักหรือภาชนะ ที่ไม่มีอะไรรบกวน ไม่มีใครเขย่าหรือกระแทกกระทุ่มกระทั้นสั่นไหว ไม่กระเพื่อม เป็นจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน ไม่กระวนกระวาย มีความสุขอยู่ในตัวเอง

จิตเป็นสมาธิซึ่งสงบ นิ่ง อยู่ตัวนั้น เหมือนน้ำที่เมื่อสงบนิ่งก็จะใส เพราะเศษผงฝุ่นสิ่งปะปนที่เปะปะเลื่อนลอยไหลขึ้นลงเคว้งคว้างบังทางโน้นบังทางนี้ ตกตะกอนลงนอนก้นหมด ไม่มีอะไรกั้นบัง มีอะไรกีดในนั้น ก็มองเห็นได้ชัดเจน และเก็บกวาดกำจัดล้างได้ง่ายทีเดียวหมด

จิตที่เป็นสมาธิ แน่วอยู่แน่วไปกับสิ่งเดียวที่ต้องการ จะมีกำลังแรง เหมือนสายธารกระแสน้ำที่ไหลไปทางเดียว ไม่แตกพร่า มีกำลังแรงมาก สามารถกำจัดหรือผ่านทะลุสิ่งกีดขวางไปได้หมด จึงเอาชนะสิ่งชั่วร้ายล่อเร้าได้สิ้น และทำการที่มุ่งหมายให้สำเร็จโดยไม่ยาก

ในงานลดละอกุศลธรรม ก่อเกิดพัฒนากุศลธรรม จนถึงปัญญาที่เป็นสุดยอดนั้น ***สมาธิ*** มีคุณสมบัติตัวเอกที่ร่วมช่วยงาน ๒ อย่าง คือ *วีริยะ* – ความเพียร (*วีริย←วีร* = แกล้วกล้าก้าวหน้าไปไม่ระย่อ, มี*ฉันทะ* ช่วยเริ่มงานให้) และ *สติ* - ความระลึกนึกได้ ไม่เผลอ คุมใจไว้กับกิจ กุมจิตไว้ที่เป้าหมายไม่พลาด เมื่อจิตมีคุณภาพควรแก่งานอย่างนี้ ก็พร้อมที่จะพัฒนาบรรดาคุณสมบัติ จนถึงปัญญาขึ้นได้

จิตตภาวนา เป็นการพัฒนาจิตใจ โดยพัฒนาสมาธิเป็นคุณสมบัติหลัก หรือเป็นแกนงานดังว่ามานี้ จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "สมถภาวนา" (*สมถะ* = ความสงบ เป็นไวพจน์คำหนึ่งของ*สมาธิ*)

เมื่อพัฒนาจิตใจถูกต้อง โดยมีสมาธิที่พัฒนาขึ้นมาอย่างได้ผลจริง ก็จะมีคุณลักษณะ ๓ ด้านปรากฏขึ้นด้วย ดังที่กล่าวแล้ว คือ มีความเจริญงอกงามของคุณธรรมต่างๆ พร้อมด้วยความเข้มแข็ง มั่นคง อยู่ตัว ก้าวแน่วไปในกุศลธรรม ไม่หวั่นไหว กับทั้งมีความสงบ เบิกบาน เอิบอิ่ม สดชื่น ผ่องใส เป็นสุข

ปัญญามา ปัญหาหาย ทุกข์มลาย มีสุขในอิสรภาพ

๔. **ปัญญาภาวนา** (พัฒนาปัญญา) ให้ความหมายอย่างกว้างๆ คลุมๆ ว่า คือการพัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิต เห็นแจ้งชัดสรรพสังขารตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ปัญญา เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งอยู่ในจิต แต่เป็นคุณสมบัติที่สำคัญยวดยิ่ง และมีลักษณะพิเศษยิ่งใหญ่ที่ต่างจากคุณสมบัติอย่างอื่นทั้งหมด มีระบบและกระบวนการพัฒนาที่แตกต่าง ต้องแยกออกมาตั้งเป็นข้อใหญ่ต่างหาก และเป็นส่วนยอดสุด

ปัญญาสำคัญแค่ไหน ในพุทธศาสน์ มีพุทธดำรัสว่า "ปญฺญุตฺตรา สพฺเพ ธมฺมา" (ธรรมทั้งปวง มีปัญญาเป็นยอดยิ่ง, *เช่น องฺ.ทสก.๒๔/๕๘/๑๑๔*) ด้วยปัญญาจึงลุจุดหมายที่พุทธธรรมบอกให้ ถึงความหลุดพ้น เป็นอิสระ

คุณสมบัติอย่างอื่นของจิตแม้ที่สุดประณีตก็ยังติดอยู่กับจิต ยังอยู่ในข้างของความรู้สึก แม้บำเพ็ญฌานได้สูงล้ำมองเห็นความว่างเปล่า ก็เป็นความรู้สึก แต่ปัญญาเป็นความรู้ที่เข้าถึงความจริงของโลก มองเห็นโลกและชีวิตตามที่มันเป็นโดยสภาวะซึ่งไม่แยกต่างหากกันออกไป มองเห็นความว่างด้วยความรู้ตามที่มันเป็นอย่างนั้น

ปัญญาเป็นตัวปลดปล่อย แก้ไข ทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระเรื่อยขึ้นไปในทุกขั้น

ตั้งแต่ขั้นกายภาวนา ในระดับของการรับรู้ทางผัสสทวาร มองเห็น ได้ยิน ฯลฯ แล้ว ไม่ติดกับดักของความรู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ ปัญญาพาขึ้นเหนือความชอบใจ-ไม่ชอบใจไปเป็นการเรียนรู้ แก้ไขความรู้สึกขัดเคืองให้กลายเป็นความเข้าใจ สงสารเห็นใจได้ พบเรื่องร้าย มองเห็นมุมดี หรือแง่ที่จะใช้ประโยชน์

ต่อไปในขั้นศีลภาวนา เมื่อพฤติกรรมติดขัดติดตัน ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร พอปัญญาเกิดขึ้นมา ก็ปลดปล่อยพฤติกรรมให้มีทางออกที่จะเดินหน้า และทำอะไรๆ ได้สำเร็จ

แม้ในขั้นจิตตภาวนา จิตใจถูกบีบคั้นด้วยปัญหา หาทางออกไม่ได้ ถูกกดถูกอัดด้วยความทุกข์ แต่พอปัญญามา หรือปัญญาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จับเหตุของทุกข์ได้ มองเห็นทางแก้ไข ปัญญามา ปัญหาก็หมด ทุกข์ก็หายไป หลุดพ้นไปได้ เป็นอิสระ มีความสุขที่แท้ในอิสรภาพ

ตัวจริงของพุทธธรรม อยู่ที่ปัญญา ที่พัฒนาขึ้นไปได้ จนเป็นโพธิ ที่มักเรียกกันยาวหน่อยว่าโพธิญาณ ซึ่งทำให้เป็นพุทธะผู้รู้ทั่วตลอดระบบจบกระบวนของอริยสัจทั้ง ๔

ปัญญาใช้จิตสมาธิเป็นที่ทำงาน โดยการร่วมมือของสติ สติเหมือนนายประตูที่กักที่กั้นหรือจับคนที่ผ่านจะเข้าผ่านจะออกไว้ ให้ปัญญาพินิจตรวจตราจนรู้แน่ชัดว่าใครเป็นใคร วินิจฉัยได้ว่าต้องจับไว้ หรือปล่อยผ่านไปได้ หรือเหมือนมือที่จับที่ดึงวัตถุที่ประสงค์ไว้ให้ดวงตาคือปัญญาได้ตรวจพิจารณาดูเห็นให้รู้ชัดเจนตลอดทั่ว

โยนิโสมนสิการ "ทำในใจ/มนสิการโดยแยบคาย" เป็นเครื่องมือจัดการจิตใจ หรือเดินจิตในทางที่ช่วยให้ปัญญาทำงานได้ดีได้สำเร็จ เป็นปัจจัยภายในตัวนำที่ทำให้เกิดปัญญารู้เข้าใจถูกต้องมองเห็นทางออกทางแก้ไข ใช้ได้ทุกสถานการณ์ตั้งต้นแต่ผัสสทวารรับรู้ พบเรื่องร้ายก็ทำให้เป็นเรื่องดี ปัญหายิ่งมาปัญญาก็ยิ่งมี ในวิกฤตก็เห็นโอกาส ในวิบัติก็หาช่องวิวัฒน์ได้ ฟังเสียงร้องเพลงหรือเสียงร้องไห้เลยได้เห็นธรรม ควรเน้นที่จะใช้ให้มาก

การพัฒนาปัญญาเป็นงานเป้าหมายใหญ่ มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมมาก เมื่อเป็นการพัฒนาปัญญาที่จะให้รู้ชัดถึงความจริงตามสภาวะ บางทีแทนที่จะเรียกกว้างๆ ว่าปัญญาภาวนา ก็เรียกชื่อจำเพาะลงไปว่า "วิปัสสนาภาวนา" (***วิปัสสนา***= ปัญญาเห็นแจ้ง เป็นไวพจน์คำหนึ่งของ ***ปัญญา*** หมายถึงปัญญาในระดับที่รู้ถึงสภาวะ)

ปัญญาเป็นตัวจริงของพระพุทธศาสนา ปัญญาภาวนาก็เป็นการพัฒนาในขั้นให้ถึงจุดหมายของพุทธธรรม ในที่นี้มุ่งจะบอกพอให้รู้จักเป็นเค้า จึงเขียนเป็นบทแนะนำไว้เพียงนี้

บุคคลที่พัฒนาจบครบ ๔ ภาวนา อย่างที่ว่ามานี้ เป็น **ภาวิต** ๔ ด้าน คือ

๑. **ภาวิตกาย** (มีกายที่พัฒนาแล้ว)

๒. **ภาวิตศีล** (มีศีลที่พัฒนาแล้ว)

๓. **ภาวิตจิต** (มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว)

๔. **ภาวิตปัญญา** (มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว)

บุคคลที่เป็นภาวิตครบ ๔ ด้านนี้ เป็นผู้ที่พัฒนาแล้วอย่างแท้จริง ตนเองก็ไร้ทุกข์ หมดปัญหา เป็นสุขทุกเวลา และช่วยแก้ปัญหา พาคนอื่นให้มีความสุข เป็นแสงอำไพที่ทำโลกให้สดใส เป็นอริยะหรืออารยชนเต็มขั้น ท่านที่เรียกว่าพระอรหันต์ หรืออเสขะ เป็นต้น คืออย่างนี้

ตามที่รู้กันตามนิยม ถือเกณฑ์วัดความเป็นอริยะ หรืออารยชน จัดแยกเป็น ๔ ขั้น คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ตามลำดับที่ละสังโยชน์ได้ เท่านั้นข้อเท่านี้ข้อ คือข้อนั้นข้อนี้ เมื่อละสังโยชน์หมดสิ้นทั้ง ๑๐ ข้อ ก็เป็นพระอรหันต์

ในที่นี้ จะไม่บอกว่าสังโยชน์ ๑๐ คืออันใดบ้าง แต่ขอพูดสั้นๆ ว่า นั้นเป็นเกณฑ์สำหรับดูในแง่หมด ในที่นี้ พูดในแง่มี คือ เป็น ภาวิต ๔ โดยมีภาวนา[1] ๔ ที่กล่าวมานี้

ที่พูดมา นับว่าจบครบเต็มระบบของพระพุทธศาสนา เป็นการพูดอย่างกว้างๆ ครอบคลุมในส่วนที่โยงมาถึงปฏิบัติการของมนุษย์ในวิถีชีวิตวิถีสังคมซึ่งมีโลกแวดล้อมเป็นที่รองรับ

---

[1] ในภาษาบาลี **"ภาวนา"** หมายถึงการพัฒนาคน ส่วน **"พัฒนา"** เป็นคำที่ใช้ในความหมายทั่วไป แม้แต่พูดว่ากองขยะพัฒนาใหญ่โตขึ้น

ผนวก

๑. อาคตสถาน (หลักฐาน, ที่มา) ของ *ภาวนา ๔* – *ภาวิต ๔*

เกี่ยวกับอาคตสถานของหลัก "**ภาวนา ๔**" และ "**ภาวิต ๔**" มีเรื่องน่ารู้มากยิ่ง แต่ที่นี่เหลือเนื้อที่ให้พูดน้อยนัก จึงบอกพอได้เค้า ดังว่าแล้ว *ภาวนา* นี้ท่านมักใช้ในเชิงวัดผล พุทธพจน์ในเรื่องนี้จึงมักเป็น *ภาวิต* เช่นที่ตรัสเตือนพระให้ป้องกันอนาคตภัย *(องฺ.ปญฺจก.๒๒/๗๙/๑๒๑)* ว่า เบื้องหน้า จักมีภิกษุที่ไม่เป็น *ภาวิตกาย-ภาวิตศีล-ภาวิตจิต-ภาวิตปัญญา* แล้วไปบวชคนเป็นภิกษุ ก็ไม่สามารถนำฝึกภิกษุใหม่ในไตรสิกขา ภิกษุใหม่เหล่านั้นก็ไม่เป็น*ภาวิต*ฯ แล้วก็ไปบวชคนอื่นต่อไปอีก ก็นำฝึกในไตรสิกขาไม่ได้ ฯลฯ ธรรมวินัยก็จะเลอะเลือน (ตามพุทธพจน์นี้ จะเห็นความสัมพันธ์ *ไตรสิกขา→ภาวนา/ภาวิต*); อีกแห่งหนึ่งตรัสว่า ผู้ไม่เป็น ๔ *ภาวิต* ทำบาปนิด ก็ไปนรก แต่ผู้*ภาวิต*ทำพลาดผิดมีโทษน้อย *(องฺ.ติก.๒๐/๕๔๐/๓๒๐)*; บางคัมภีร์จัดมรรคมีองค์ ๘ เข้ากับ*ภาวนา* ๔ ว่า *กายภาวนา*=องค์ที่ ๔-๕, *ศีลภาวนา*=องค์ที่ ๓+๖, *จิตตภาวนา*=องค์ที่ ๒+๘, *ปัญญาภาวนา*=องค์ที่ ๑+๗ *(เปฏก.๑๒๕/๓๓๓)*; แต่ทั่วไปจะเป็นทำนองนี้ว่า "ปญฺจ-ทฺวารภาวนาย วา ภาวิตกาโย" *(องฺ.อ.๒/๒๒๖)*; *เป็นอันว่าหมดเนื้อที่ จึงบอกไว้เพียงนี้*

๒. ภาวนา – พัฒนาการ – Development ๔ ด้าน

หลัก "**ภาวนา ๔**" เมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษ ก็ใช้คำว่า development จะว่า fourfold development หรือว่า four spheres of development หรือว่า four aspects of development ก็แล้วแต่ ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ชื่อของ development ทั้ง ๔ ด้าน พอดีตรงกับของฝรั่ง เฉพาะอย่างยิ่งที่วงการ progressive education ในอเมริกา มี John Dewey (1859-1952) เป็นผู้เด่นนำ ใช้มา ๑๐๐ กว่าปีแล้ว (ของพุทธศาสนาใช้มา ๒,๐๐๐ กว่าปี)

ทีนี้ ที่ฝรั่งพูดถึงพัฒนาการ คือ development ๔ ด้านนั้น ตรงกับพระพุทธศาสนาในด้านศัพท์ แต่ความหมายไม่ตรงกันแท้ แต่ไม่ต้องไปถึงความหมาย แม้แต่คำแปล เมื่อถ่ายทอดมาเป็นภาษาไทย ยิ่งทำให้เกิดความสับสน เป็นปัญหาเรื้อยมายาวนาน ควรจะพูดกันให้ชัด ซึ่งก็ไม่ยากอะไร คือ

1. Physical development **พัฒนาการทางกาย**
2. Mental development **พัฒนาการทางปัญญา**
   (*มักได้ยินคำแปลที่ผิดว่า* พัฒนาการทางจิตใจ)
3. Emotional development **พัฒนาการทางจิตใจ**
   (*มักได้ยินคำแปลที่ผิดว่า* พัฒนาการทางอารมณ์)
4. Social development **พัฒนาการทางสังคม**

ข้อ ๒ (บางทีก็ใช้คำว่า Intellectual development หรือ Cognitive development) และข้อ ๓ มักได้ยินคำแปลที่ผิด ทำให้เกิดความสับสนคลุมเครือเป็นปัญหาขึ้นมาหลายอย่าง (ได้พูดไว้มากแล้วในหนังสือ *สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ*, ก.ย. ๒๕๔๘, และพิมพ์ครั้งที่ ๓๔, ธ.ค. ๒๕๕๗ – จึงไม่พูดซ้ำที่นี่อีก)

เมื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นกันอย่างนี้แล้ว ก็มาตกลงคำแปลศัพท์ของ **ภาวนา ๔** เป็น Development หรือพัฒนาการ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. **กายภาวนา**	การพัฒนากาย	Physical development
๒. **ศีลภาวนา**	การพัฒนาศีล	Moral development (*หรือ* Social development)
๓. **จิตตภาวนา**	การพัฒนาจิตใจ	Emotional (and volitional) development
๔. **ปัญญาภาวนา**	การพัฒนาปัญญา	Cognitive development (*หรือ* Wisdom development)

ขอย้ำว่า แม้ว่าคำเรียกหรือชื่อจะตรงกัน หรือใกล้กันมาก ความหมายก็มิใช่ตรงกันแท้ เฉพาะอย่างยิ่ง ข้อ ๑ **กายภาวนา** การพัฒนากาย ของฝรั่ง ที่ถือเป็นการศึกษาสมัยใหม่ หมายถึงการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพร่างกายดี แต่ในพุทธธรรม หมายถึงพัฒนา "เบญจทวารกาย" (เรียกว่า *เบญจทวารภาวนา* ก็ได้) ในการสัมพันธ์กับโลก คือการรับรู้สื่อสารกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ดังได้ว่ามา

หน้าว่าง
รอรูปวาดจากนักเรียน

ภาพต้นโพธิ์ ในถิ่นไพรสณฑ์แห่งอุรุเวลา ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แดนรมณีย์ ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งคราวตรัสรู้ เป็นสัญลักษณ์อย่างดี ของการอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือรักษาสิ่งแวดล้อม ครั้นจะวาดภาพนี้ ผู้เขียนก็ไม่มีฝีมือ จึงเว้นหน้านี้ว่างไว้ รอนักเรียนที่มีน้ำใจดี มาวาดภาพสำคัญให้หนังสือเต็มสมบูรณ์ – "รมณีโย วต ภูมิภาโค" (พฤกษา + ชลาศัย)

(ภาพตรงนี้ ถ้ามีพระพุทธรูป ก็หมายถึงเฉพาะเวลาตรัสรู้ แต่ถ้ามีแค่ไพรสณฑ์ – ต้นโพธิ์ – แม่น้ำเนรัญชรา ก็หมายถึงอุรุเวลา ถิ่นรมณีย์ที่พระองค์เสด็จมาตั้งแต่เริ่มบำเพ็ญเพียร จนตรัสรู้ แล้วเสด็จไปบำเพ็ญพุทธกิจกว้างไกลไปทั่ว)

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าพวกพราหมณ์คหบดี (ชาวบ้าน) เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเธอ บำรุงเธอทั้งหลายด้วย จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และหยูกยาเครื่องรักษาผู้เจ็บไข้;

แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เหล่าพราหมณ์คหบดีชาวบ้าน โดยแสดงธรรม อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามถึงสุดท้าย ประกาศการดำเนินชีวิตประเสริฐ พร้อมอรรถ พร้อมพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์คหบดีชาวบ้านเหล่านั้น;

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ และบรรพชิต อาศัยซึ่งกันและกัน (ด้วยอามิสทาน และธรรมทาน) อยู่ประพฤติชีวิตประเสริฐนี้ เพื่อได้ถอนห้วงกิเลส ที่จะกำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไปโดยชอบ ดังว่าฉะนี้

ผู้ครองเรือน (ชาวบ้าน) และผู้ไร้เรือน (พระสงฆ์) ทั้งสองฝ่าย "อญฺโญญฺญนิสฺสิตา" (อาศัยกันและกัน) ย่อมสัมฤทธิ์สัทธรรมที่ปลอดจากกิเลสผูกรัด อย่างยอดเยี่ยม

บรรพชิตปรารถนาจากคฤหัสถ์ แค่จีวร บิณฑบาต หยูกยา ที่นั่งที่นอน พอเป็นเครื่องบรรเทาความข้องขัด

ส่วนเหล่าผู้อยู่ครองเรือน เป็นคฤหัสถ์ อาศัยพระที่ปฏิบัติดีมีธรรม ศรัทธามุ่งต่อพระอรหันต์ เพ่งพินิจด้วยอริยปัญญา ประพฤติธรรมในพระศาสนานี้ ที่เป็นทางไปสุคติ เมื่อยังใคร่กาม มีความเพลิดเพลิน ก็บันเทิงในโลกของเทพ

(ขุ.อิติ.๒๕/๒๘๗/๓๑๔)

พุทธธรรม
XIII V MMXIVI